

TDK DOLGOZAT

Alexandriai Szent Katalin kultusza a 13–14. századi Magyarországon

Katalin mint királyi patrónus a középkorban,
különös tekintettel Magyarországra

Jelige: Hosszú kávé tejjel

Lezárás dátuma: 2014. július 1.

Tartalom

Tartalom	1
Bevezetés	2
Szent Katalin legendája	3
Szent Katalin mint az uralkodók patrónusa Európában.....	6
Bizáncban	6
A latin kereszténységben	8
Angliában	13
Katalin magyarországi kultusza	15
Katalin kultuszának a terjedése és a támogatói	16
Korai patrocíniumok.....	16
Az Anjouk és Zsigmond alatti kultusza.....	20
Összegzés	27
Mellékletek	29
A képek forrásai	32
Bibliográfia.....	32
Források	32
Szakirodalom	33

Bevezetés

Alexandriai Szent Katalin a középkor egyik legnépszerűbb női szentje volt, így legendáját számos népnyelvre lefordították már a középkor végétől kezdve: létezik magyar, cseh, lengyel, walesi, német, angol, francia és ír verziója is történetének. Katalin népszerűsége miatt Európa szerte jelentős kultusszal számolhatunk, így számos kiváló történész foglalkozott már tiszteletének a vizsgálatával. Katalin kultuszának kialakulásáról és a kora középkori elterjedéséről Christine Walsh könyvében olvashatunk,¹ különös tekintettel a Sínai-hegyi, bizánci, itáliai, normandiai és angol tiszteletére. Szent Katalin késő középkori angol kultuszával pedig Katherine J. Lewis foglalkozott,² aki – Jacqueline Jenkinsszel közösen – egy tanulmánykötet is megjelentetett róla.³

Katalin és a négy fő mártír szűz (Alexandriai Szent Katalin, Antiochiai Szent Margit, Szent Dorottya és Szent Borbála) kultusza Magyarországon kevésbé kutatott téma, egyedül Margit magyarországi kultuszáról született monográfia.⁴ Ennek ellenére a magyar szakirodalomban elterjedt az a nézet, miszerint Anjou királyaink kifejezetten tisztelték Szent Katalint,⁵ dolgozatomban ezt szeretném alátámasztani adatokkal, illetve megvizsgálni Katalin szerepét királyi patrónusként. A mártír szűz szerepére uralkodói védőszentként már felfigyeltek,⁶ azonban összehasonlító elemzés még nem született erről. Dolgozatomban szeretném megvizsgálni először Katalint szerepét királyi patrónusként, majd ezt összevetni a magyar példákkal.

¹ Christine Walsh: *The cult of St Katherine of Alexandria in early Medieval Europe*. Aldershot, Ashgate, 2007. (Church, faith, and culture in the Medieval West)

² Katherine J. Lewis: *The Cult of St Katherine of Alexandria in Late Medieval England*. Woodbridge, Boydell, 2000.

³ Jacqueline Jenkins – Katherine J. Lewis (szerk.): *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, Brepols, Turnhout, 2003. (Medieval women: texts and contexts, 8)

⁴ Orbán Imre: *“Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon*. Budapest, METEM, 2001.

⁵ Marosi Ernő – Beke László: *Magyarországi művészet 1300-1470 körül*. I–II. Budapest, Akadémiai, 1987. I. 212. o.; Szakács Béla Zsolt: *Palatine Lackfi and his Saints. Frescos in the Franciscan Church of Keszthely*. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk.): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday*. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 220. o.; Anda Judit: *Keszthely, Fő téri plébániatemplom*. 1988. (Tájak korok múzeumok kiskönyvtára 225.). 12. o.

⁶ Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 63. o.

Szent Katalin legendája

Szent Katalin 305 és 310 között vált vértanúvá Maxentius vagy Maximinus idején, majd halála után a testét az angyalok a Sínai-hegyre szállították. Szent Katalin életéről nincsenek korabeli forrásaink: sem az egyházatyák műveiben, sem a Sínai-hegyi monostor feljegyzéseiben nem esik róla szó, első említése valószínűleg a 620-as évekből származik.⁷ Így nem bizonyítható a történelmi létezése, azonban kultusza mindenképpen létezett.

Katalin bölcsességének hangsúlyozása miatt az is lehetséges, hogy legendájára hatott a pogány görög matematikus- és filozófusnő, Alexandria Hypatia története.⁸ A mártír szüzekről szóló beszámolók sztereotip elemei megtalálhatóak az ő történetében is: fiatal nemesi származású leány, aki hite védelméért halt meg.⁹ Katalin esetében azonban kifejezetten a királyi származását hangsúlyozzák. A filozófusokkal való vitája és műveltsége sem egyedülálló, Katalin mellett Mária Magdolna az, akit a másik prédikáló női szentként azonosítanak.¹⁰ B. Beatie szerint a keresztényüldözések alatt egy fiatal nő csinálhatott valamit, ami miatt kivégezték és később a története – a népmesék mintájára – szájról szájra terjedt, így egyre színesebbé vált, egészen addig, míg ki nem alakultak belőle a ma ismert Katalin legendák.¹¹

A *Legenda Aurea*¹² szerint élt egy pogány király, Costus, az ő gyermeke a Katalin (*Catherina*) nevet kapta, már korán kitűnt tehetségével, okosságával, jártas volt a szabad művészetek minden ágában. Egyszer Maxentius császár minden embert Alexandriába hívatott, hogy állatokat áldozzanak a pogány bálványoknak. Akik ezt megtagadják, azokat megbüntetik. Látva ezt Katalin odament Maxentius elé, hogy lebeszélje erről, és megtérítse az igaz isten hitére: „*hosszan vitatkozott a császárral különböző szillogisztikus érvekkel allegorikusan, metaforikusan, dialektikusan és misztikusan.*”¹³ A császárt elbűvölte Katalin szépsége, esze és nemes származása. Birodalma legbölcsebb tudósait Alexandriába hívatta, hogy legyőzzék a

⁷ Walsh, *The cult of St Katherine*, 3. o.

⁸ Louis Réau: *Iconographie de l'art chrétien*. III. Paris, Presses Universitaires de France, 1958. 253. o., Amalia Galdi: La fortuna del culto di Caterina d'Alessandria agiografie e dediche. In: Enrico Menestò (szerk.): *Agiografia e iconografia nelle aree della civiltà rupestre*. Atti del V Convegno internazionale sulla civiltà rupestre Savellettri di Fasano (BR), 17-19 novembre 2011. Spoleto, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo, 2013. 152. o.

⁹ Walsh, *The cult of St Katherine*, 9. o.

¹⁰ Uo. 20. o.

¹¹ B. Beatie: Saint Katherine of Alexandria: Traditional Themes and the Development of a Medieval German Hagiographic Narrative. *Speculum* 52 (1977) 798. o.

¹² Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. I–II. Szerk.: Maggioni, Giovanni Paolo. Firenze, Edizioni del Galluzzo, 1998. Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Budapest, Neumann Kht., 2004. 297–301. o.

¹³ *Legenda Aurea* 297. o.

szűz érvelését. Mikor Katalin ezt megtudta, az Úrnak ajánlotta magát, az Úr angyala pedig megígérte neki, hogy nemcsak, hogy legyőzi a vitában a bölcseket, hanem meg is téríti őket, akik ezáltal mártírrá válnak. Összegyűlt ötven filozófus, akik először csodálkoztak, hogy egy asszonyt kell felülmúlniuk az érvelésben, ám végül Katalin meggyőzte a tudósokat arról, hogy az Isten megtestesült és szenvedett. A bölcsek Krisztus hitére tértek, mire a feldühödött császár máglyahalálra ítélte őket, így elnyerték a vértanúság pálmáját, víz helyett pedig tűzben keresztelkedtek. Ezek után a császár megpróbálta elcsábítani Katalint – felajánlotta neki, hogy felesége után a második lesz, azonban Katalin visszautasította Krisztus szerelméért. A király erre megkorbácsoltatta és börtönbe vetette, éhezett tizenkét napig, azonban a királyné és Porphyrius, a hadsereg feje éjjel a börtönbe ment, ahol tanúi voltak annak, ahogy Katalin sebeit az angyalok kenegetik. Az éjszaka folyamán mindketten, valamint a hadsereg száz vitéze is megtért, az Úr pedig mennyei eledellel etette a szűzet rabsága idején. A császár visszatértekor sem volt hajlandó Katalin megtagadni az Urat, így Maxentius császár megparancsolta – egyes legendaváltozatok szerint Chrysadem¹⁴/Cucarstes¹⁵ prefektus tanácsára –, hogy Katalin kínzására vasszőgekkel kivert kereket készítsenek, ami szétszaggatja a testét, azonban a szűz könyörgésére közbelépett egy angyal, aki ezt a kínzószerkezetet a levegőben széttörte, és ez megölt négyezer pogányt, akik Katalin kivégzését jöttek megnézni.

A királyné kiállt a szűz mellett és szidalmazta férjét, mire az megparancsolta, hogy vágják le a felesége mellét majd a fejét is, a királyné pedig elfogadta a vértanúságot. Testét Porphyrius megszerezte és eltemetette, aki a katonáival együtt megvallotta kereszténységét így szintén mártír lett. Ekkor Katalinnak még választást nyújtott Maxentius, hogy vagy a felesége lesz, vagy meghal, de Katalin a halált választotta, így lefejezték. Ekkor a nyakából vér helyett tej bugyogott ki.

Halála után az angyalok a testét a Sínai-hegyre vitték, csontjaiból olyan olaj csorgott ki, mely minden nyomorék végtagot meggyógyított.

A Sínai-hegy lábánál már a korai századokban megjelent egy monasztikus közösség, amit Egeria is említ 4. századi úti beszámolójában.¹⁶ A monostort Justinianus (527–565) alapította a 6. század közepén és Szent Theotokosnak, vagyis az Istenszülő Máriának dedikálták. Ez a terület már az alapítás előtt is vallási központnak számított, Mózeshez kötötték

¹⁴ Metaphrastes I. Rajhona Flóra: Alexandriai Szent Katalin legendája Temesvári Pelbárt feldolgozásában = http://sermones.elte.hu/?az=312tan_plaus_flora 2013-12-06

¹⁵ Mombritius I. Rajhona, Alexandriai Szent Katalin...

¹⁶ *Egeria útinaplója. Szentföldi zarándoklat a IV. századból.* Ford.: Ivancsó István. Budapest, Jel, 2009. I./7. 66–67. o.

mivel a hagyomány szerint¹⁷ itt volt az égő csipkebokor, ahol az Úr Mózeshez szólt.¹⁸ Mária és Mózes személyét pedig azért lehetett összekapcsolni, mert az egyházatyák Jézus Krisztus fogantatását összekapcsolták Mózes teofániájával: Nüsszai Szent Gergely szerint az égő csipkebokor Mária szüzességének a metaforája.¹⁹

Tehát a 6. században még nem mutatható ki Katalin kultusza a Sínai-hegy lábánál fekvő monostorban. A hagyomány szerint 800 körül találták meg (*inventio*) Katalin sértetlen testét a ma Jebel Katrin vagy Katalin-hegy néven ismert magaslaton, amit aztán elhelyeztek egy kis kápolnában, ahol a csontokból a hiedelem szerint csodás gyógyító olaj folyt. Azonban nincs bizonyítékunk a 10. század végéig sem a Katalin-ereklyék jelenlétére, sem Katalin kultuszára a monostorban.²⁰ Az ebből az időszakból származó kappadókiai freskók és az illusztrált konstantinápolyi menológium arra utal, hogy Katalin kultusza széles körben elterjedt, nem pedig csak egy-egy monostorra korlátozódott.²¹

Katalin kultusza a történeti bizonyítékok alapján Bizáncban jelent meg először.

¹⁷ Collins, Kristen M.: Visual Piety and Institutional Identity at Sinai. In: Nelson, Robert S. – Collins, Kristen M. (szerk.): *Holy Image – Hallowed Ground. Icons from Sinai*. Los Angeles, The J. Paul Getty Muzeum. 2006. 95. o.

¹⁸ 2Móz 3,1–22.; 2Móz 4,1–17.

¹⁹ Collins, Visual Piety, 96. o.

²⁰ Walsh, *The cult of St Katherine*, 40. o.

²¹ Collins, Visual Piety, 104. o.

Szent Katalin mint az uralkodók patrónusa Európában

Bizáncban

Szent Katalin kultusza Bizáncban jelent meg feltehetően a 7. század folyamán, de tisztelete csak a 10–11. század folyamán terjedt el jelentősebben a birodalomban. A legendája először a II. Basileios bizánci császár (975–1025) által összeállított életrajzgyűjteményben, a *Menologium Basilianum*ban szerepel, amelynek a legkorábbi verziója a 10. század végén vagy a 11. század elején keletkezett. Azonban csak röviden tér ki az életére – mivel mindegyik szentre csak 16 sort szán.²² Eszerint Katalin Alexandriában született és egy gazdag király lánya volt, de a királyt nem nevezi meg név szerint a legenda. Kiemeli Katalin jártasságát a tudományokban: megtanult görögül és minden nép nyelvén, illetve az ötven tudóssal való vitája és *passiója* szerepel benne, a római császárt ő Maximinusnak nevezi.²³ Itt maradt fenn Katalin első narratív ábrázolása: császári stílusban ábrázolják, hitvédőként és mártírként. Katalin azért kaphatott helyet a *Menologium Basilianum*ban, mert II. Basileios császár azokat a szenteket ábrázoltathatta, akikről úgy gondolta, hogy aktívan közben járhatnak az érdekében Istennél. Katalin győzelme a filozófusok felett pedig a kereszténység sikeres védelmét szimbolizálhatta a támadók ellen.²⁴ Basileios császárnak szüksége is volt a mennyei közbenjárásra, hiszen kezdetben nagybátyja, az eunuch Basileios gyakorolta helyette a hatalmat, majd három éves polgárháború robbant ki a császári hatalom birtoklásáért (976–979), uralma alatt folyamatosan harcban állt az arisztokráciával, „minden törekvése az államhatalom megerősítésére és a császári birodalom külső és belső ellenségeivel való leszámolásra irányult.”²⁵

Simeon Metaphrastes írta meg Katalin hosszabb, görög nyelvű életrajzát a 10. század második felében. Metaphrastes menologiumának²⁶ negyedik kötetében olvasható Katalin élete. Nála november 25. szerepel mártírsága dátumaként: Maxentius császár Alexandriában elrendelte, hogy mindenki menjen oda és áldozzon, de mivel megtagadta ezt Katalin, ezért lett mártírrá. Katalin királyi vérből származott, fiatal és szép volt, csak Krisztusnak élt – valamint

²² Walsh, *The cult of St Katherine*, 29–31. o.

²³ Orbán, A. P.: *Vitae Sanctae Katharinae*. I. Turnhout, Brepols, 1992. (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis; 119.) VII. o.

²⁴ Walsh, *The cult of St Katherine*, 30–33. o.

²⁵ Georg Ostrogorsky: *A Bizánci Állam története*. Budapest, Osiris, 2001. 254–255. o.

²⁶ A 10. század utolsó évtizedeiben készülhetett, 1004 előtt. A szentek életét tartalmazza ünnepeik szerint, szeptemberrel kezdve. I. Nancy Patterson Ševčenko: *Illustrated Manuscripts of the Metaphrastian Menologion*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1990. 1–4. o.

leírta a szenvedését. Szerepel már a legendában Porphyrius és a császárné, valamint a Chrysadam prefektus által kitalált kínzószerkezet – a kerék.²⁷ A menologium illusztrált másolataiban pedig fellelhetőek Katalinról ábrázolások, összesen négy kódexben, de ezek inkább portré jellegűek, míg más szentekről szerepelnek narratív képek is. Már ezeken a korai bizánci ábrázolásokon is megfigyelhető, hogy Katalin császárnői ruhában van.²⁸ Gyakran gazdagabban van felöltöztetve, mint a többi női szent, a kiegészítői is részletesebben vannak ábrázolva, néha még olyan extra kellékeket is kap, mint például egy bross.²⁹ Attribútumai segítségével könnyen megkülönböztethető a többi női szenttől: gyakran ábrázolják kibontott hajjal vagy csuklyában. Mártírhalála miatt a 8–12. század között a kezében kereszttel illusztrálták, de a koronás ábrázolásmód is jellemző rá. A 12. századi alkotásokon a pálmalevél és a könyv (vagy más olyan dolog, mely a tudós voltára utal)³⁰ alapján lehet megkülönböztetni a többi szenttől, ám ezeket az attribútumokat a 13. századtól a kerék és a kard váltja fel.³¹ Noha számos női mártír kard által halt meg, Katalin az egyetlen, aki azt emblémaként hordja, sőt használja is. Számos ábrázolásán suhogtatja kardját vagy Maxentiust a földre kényszeríti, sőt néhányszor az látható, amint kínzója nyaka vagy szeme felé szúr, illetve olyan mozdulatot tesz, mintha kasztrálná.³²

Theodore zsoltárjában (11. század) Katalin vitája jelenik meg a bölcsekkel, itt is császárnőként ábrázolják.³³ Azonban ez a három mű is különbözik abból a szempontból, hogy míg a Menologium Basilianumban az állam nevében lép közbe, addig a Metaphrastes-féle menológiumban a saját személye miatti közbelépés van hangsúlyozva. Hitvédő szerepének ábrázolása is különbözik abban, hogy Metphrastes-krónikában a külső ellenségekkel szembeni védelem jelenik meg, addig Theodore zsoltárjában inkább a belső ellenség elleni. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy a Studios-kolostor szerzetesei az ikonoklaszták ellen léptek fel, ennek a küzdelemnek egyik megjelenítője volt Katalin. Kis-Ázsiában, Kappadókiában a 10. században terjedt el a kultusza, legkorábbi ábrázolását Tokali Kilise-ben találták meg, ahol más női szentekkel együtt szerepel. Ezek az ábrázolásai nem narratívak, leggyakrabban szerzetesekhez és remetékhez tartozó templomoknál találhatjuk meg őket, mivel

²⁷ Kardos Gyula: *Alexandriai Szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya*. Kassa, 1907. 16. o.

²⁸ Walsh, *The cult of St Katherine*, 29. o.

²⁹ Karen A. Winstead: St. Katherine's Hair. In: Jenkins, Jacqueline; Lewis, Katherine J. (szerk.): *St. Katherine of Alexandria*. Turnhout, Brepols, 2003. 172. o.

³⁰ Seibert, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, 1986. 165. o.

³¹ LCI 290. o.

³² Winstead, St. Katherine's Hair, 189. o.

³³ Walsh, *The cult of St Katherine*, 29–33. o.

számukra fontos volt Katalin mártírsága és szüzessége, valamint a muszlimok közelsége miatt hitvédő szerepe is kiemelkedett.³⁴

Tehát Katalin korai kultusza vizsgálatakor is megfigyelhető, hogy szívesen választották királyi védőszentül, mivel sikeresen közbenjárhatott az állam érdekében és a kereszténység védelmében, valamint királyi származású miatt, amit az ábrázolásain is hangsúlyoztak.

A latin kereszténységben

Katalin kultusza már a 7–8. században megjelent Európában, de csak az első keresztes hadjárat után erősödött meg a szent tisztelete.³⁵ Rómában és Dél-Itáliában számos falfestmény maradt fenn róla a 10–11. századtól, illetve tiszteletének a liturgiában maradtak fenn nyomai.³⁶ Katalin normandiai kultusza egyedinek számít, mivel itt az ereklyéjét említik Rouen újonnan alapított, a Szentháromságnak és Szűz Máriának szentelt kolostorában. Az ereklyét a fennmaradt források³⁷ szerint egy Simeon nevű görög szerzetes hozta magával a Sínai-hegyi monostorból, mikor alamizsnáért folyamodott II. Richárd herceghez (996–1026).³⁸ Ez az első apát, Iseibert idejére tehető, az 1030-as vagy az 1040-es évekre, legkésőbb 1047-re.

Ekkoriban Katalin ereklyéi még nem a Sínai-hegyi monostorban, hanem mellette egy kis kápolnában voltak elhelyezve és szerzetesek őrizték a csontokat és a belőlük csöpögő szent olajt. Simeon az ereklye egyik őrzője volt, amikor csodálatos módon a Katalin testéről levált három csont. A szerzetes Trieri Szent Simeonként azonosítható, aki a Sínai-hegyen is élt, illetve az 1020-as években megfordult Rouenben is, az életrajzában azonban nem írnak Katalin ereklyéinek Rouenbe szállításának történetéről, így vagy egy kétes ereklye-üzlet kötöttett, vagy a források szerzői Simeont csak arra használták fel, hogy elfogadható eredettörténetet kreálhassanak az ereklyéknek. A kolostor a szent csodatévő maradványait bevételei növelésére használhatta fel, ezért kellett egy olyat történet szerkeszteni az ereklyék megtalálásához, amely legitimizálja ottlétüket. Ez egyáltalán nem lenne meglepő, mivel a középkorban az ereklyék vásárlása és az ellopása is széles körben elterjedt volt.³⁹ Valószínűleg a Szentháromság kolostor

³⁴ Uo., 34–37. o.

³⁵ Lewis, *The Cult of St Katherine*, 49. o.

³⁶ Walsh, *The Cult of St Katherine*, 47–62. o., Galdi, *La fortuna del culto di Caterina d'Alessandria*, 149–165. o.

³⁷ A roueni Szentháromság kolostor egy névtelen szerzetesének beszámolója a 11. század végéről, Flavigny Hugó krónikája és a *Chronicon Triplex*. l. Walsh, *The cult of St Katherine*, 73. o.

³⁸ Lewis, *The Cult of St Katherine*, 51. o.

³⁹ Erről részletesen l. Patrick J. Geary: *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*. Princeton, Princeton University Press, 1990.

nem tudott egy helyi szent tradíciójából jövedelemre szert tenni, így egy olyan egyetemesen elismert szenthez nyúltak, akinek nem volt a közelben kultuszközpontja. Ő volt a védőszentje a Sorbonne filozófia fakultásának,⁴⁰ valamint igen kedvelt volt a francia udvar köreiben.⁴¹

Katalin német kultuszáról sajnálatos módon nem sokat tudunk, mivel erről még nem készült átfogó tanulmány.⁴² Azonban feltehetőleg a 8. században már volt egy kezdetleges Katalin-kultusz a Karoling birodalomban, mivel 800–840 között fordíthatták le görög nyelvről latinra Katalin legendáját. Erre egy ma Münchenben található kézirat indexében van bizonyíték, ott olvasható *Passio Ecaterine virginis dei*, ami arra utal, hogy a kéziratban eredetileg szerepelhetett egy olyan legenda, amely egy görög forrásból dolgozhatott.⁴³ A fordítás valószínűleg Galliában keletkezett, azonban a kultusz az egész birodalomban elterjedhetett. A Német-római Birodalomban főként a Legenda Aureát ismerték, a 14. század elejétől a népnyelvi Katalin legendák forrása is ez a gyűjtemény, mivel szerepel bennük az „ujj csodája” és a „hanyag imádkozó” története, amelyek a Legenda Aurea sajátos elemei.⁴⁴

A német Katalin kultuszra nagy hatással lehetett a vértanú szűz francia tisztelete, illetve angol hatással is számolhatunk. A magdeburgi katedrálist is francia hatásra szentelték Katalinnak. A katedrálist eredetileg I. Ottó (936–962–973) alapította Szent Móric tiszteletére 937-ben,⁴⁵ azonban 1209-ben, II. Albrecht érsek idején megkapta az egyház a Katalin patrocíniumot is, ennek az egyik oka az lehetett, hogy Albrecht a párizsi egyetemen tanult, aminek a védőszentje Katalin volt.⁴⁶ Az érsek magával hozta Katalin egy ujj-ereklyéjét is a katedrálisba.⁴⁷ Véleményem szerint összefüggés lehet IV. Ottó (1209–1218) 1209-es német-római császárrá koronázása és a magdeburgi Szent Katalin dedikáció között. Noha Szent Móric a királyok és a harcosok védőszentje volt,⁴⁸ de valószínűleg IV. Ottónak Szent Katalin is fontos királyi patrónus lehetett, amit alátámaszt az is, hogy Ottó Angliában, nagyapjánál, II. Henriknél

⁴⁰ Alfred Thomas: *Imitatio Christi: Female Sanctity and Dominican Piety in the Czech Life of Saint Catherine*. In: Emery, Kent – Wawrykow, Joseph (szerk.): *Christ Among the Medieval Dominicans*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1998. 305. o., Horváth Cyrill: *A magyar irodalom története*. Budapest, Athenaeum, 1899. 119. o.; A Sorbonne pecsétjén is ő található. l. Réau, *Iconographie*, 265. o.

⁴¹ Barbara Drake Boehm: *Charles IV: The Realm of Faith*. In: Barbara Drake Boehm – Jiri Fajt (szerk.): *Prague, The Crown of Bohemia 1347–1437*. New York–London, 2005. 28. o.

⁴² Katalin késő középkori nürnbergi kultuszáról: Anne Simon: *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg. Saint and the City*. Farnham, Ashgate, 2012.

⁴³ Orbán, *Vitae*, I. XII–XIV. o.

⁴⁴ Beatie, *Saint Katherine*, 792. o.

⁴⁵ Hermann Giesau: *Der Dom zu Magdeburg*. Magdeburg, 1936. 5. o.

⁴⁶ Hans Michael: *Das Chorgestühl im Magdeburger Dom*. Magdeburg, Books on Demand, 2002. 24. o.; Gottfried Wentz – Berent Schwineköper: *Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Das Erzbistum Magdeburg*. Band 1. Teil 1. Das Domstift St. Moritz in Magdeburg. Berlin–New York, 1972. 238. o.

⁴⁷ „ubi impetravit [...] digitum sancte Katherine” MGH S. 14 S. 419.

⁴⁸ David A. Warner: *Saints and Politics in Ottonian Germany*. In: Nancy van Deusen (szerk.): *Medieval Germany: Associations and Delineations*. Ottawa, The Institute of Mediaeval Music, 2000. 8. o.

(1154–1189) nevelkedett, az angol uralkodói udvarban pedig már egészen korán jelentős Szent Katalin kultusszal számolhatunk (bővebben l. lejjebb). Albercht érsek és Ottó közeli viszonyban voltak, az 1209-es koronázásán is ott volt, így valószínű, hogy Magdeburg Katalin patrocíniuma a császár egyetértésével történt. Ez azért is lehetséges, mivel Ottó trónra kerülését polgárháború előzte meg. VI. Henrik halála után az utódjául kijelölt hároméves Frigyessel senki nem számolt uralkodóként német területeken, hanem Henrik testvére, Sváb Fülöp (1198–1208) választotta magát királlyá. Vele szemben a Welfek Oroszlán Henrik fiát, Ottót léptették fel. Ottó bár csekély támogatással rendelkezett, de egyedül neki volt szabályos királyi koronázása. III. Ince pápa (1198–1216) támogatta őt, Sváb Fülöpöt pedig kiközösítette. Ottó később is számos engedmény kényszerült adni a pápaságnak, a pápa az 1202-es *Venerabilem* kezdetű bullájában kifejtette fontos szerepét a német császárválasztásban. Ottó sorozatos kudarcai miatt azonban a pápa kénytelen volt Sváb Fülöpöt elismerni, akit azonban 1208-ban meggyilkoltak, így 1209 őszén a pápa császárrá koronázhatta IV. Ottót.⁴⁹ Nem meglepő, hogy Ottónak szüksége volt egy olyan patrónusra, akinek bízott a közbenjárásában. Ráadásul Katalin a hitvédő szerepe is jelentős volt – mivel legyőzte a pogány filozófusokat, Ottó ellenfele, Fülöp pedig kiközösített személy volt. Valószínűleg ennek köszönhető Katalin erekljének Magdeburgba kerülése és a Katalin patrocínium.

Katalin kultuszának uralkodói támogatottságáról biztos adatunk van IV. Károly (1355–1378) esetében: a későbbi német-római császárnak Katalin lett az egyik kedvenc szentje, miután a szent ünnepnapján, 1332. november 25-én csatát nyert San Felice-ben,⁵⁰ később lányát is a szentről nevezte el. A győzelemről önéletrajzában is beszámolt: írásában, noha a korban szokásos volt a szentek ünnepei alapján datálni, Szűz Mária mellett csak öt szentet említ: Katalint, Vencelt, Sázavai Szent Prokopot valamint Szent Györgyöt és Szent Mihályt. Azonban e két utóbbi szent használata a datálásban szélesen elterjedt volt a középkori Európában.⁵¹ Vencel és Prokop pedig helyi, szláv szentek, így Katalin mindenképpen kiemelkedik ebből a körből. Katalin ünnepét Penede elfoglalása kapcsán is említi, mivel ezt a várat is Szent Katalin napján foglalta el.⁵² Ráadásul nagy a valószínűsége annak, hogy a cseh Katalin-legenda szerzője Károlynak és családjának udvari gyóntatója, a domonkos egyetemi tanár, Moravec János volt,

⁴⁹ David Abulafia (szerk.): *The New Cambridge Medieval History V*. New York, Cambridge University Press, 1995–. 375–383. o.

⁵⁰ *IV. Károly császár önéletrajza. Karoli IV imperatoris Romanorum Vita ab eo ipso conscripta.* ford. Nagy Balázs. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 61–63. o.

⁵¹ Nagy Balázs: Saints, Names, and Identities. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday.* Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 172–173. o.

⁵² 1340. november 25. l. *IV. Károly császár önéletrajza.* 194–195. o.

aki a legendát az udvar köreihez tartozó férfiaknak és nőknek írta spirituális oktatásuk céljából – Katalin a lovagság számára példát mutatott bátorságával és vitakészségével, az apák szüzessége miatt tisztelték, a feleségek pedig a tejsoda kapcsán imádkoztak hozzá egészséges fiú utódokért.⁵³

IV. Károly uralkodói programjába jól illeszkedett Katalin kultusza, hiszen a mártírt király(nő)szenként tisztelték, IV. Károly pedig fiatalkorától kezdve császári terveket szőtt. A leendő császár, bár születésekor a Vencel nevet kapta, de bérmlázása után bérmanevét, a Károlyt használta.⁵⁴ A névváltoztatás nem volt egyedülálló jelenség a középkorban, azonban általában vallási megtéréshez, szerzetessé váláshoz kapcsolódott. Az új név használata arra utalhat, hogy a cseh hagyományok helyett inkább Nyugat-Európához kapcsolódna IV. Károly. Neve visszaül bérmlázásapjára, a francia királyra (IV. Szép Károly, 1322–1328), valamint akár Nagy Károlyra (768–814) is.⁵⁵ Ezt a feltételezést támasztja alá az is, hogy trónra lépése után fellendítette Nagy Károly kultuszát.⁵⁶ Számára Nagy Károly testesíthette meg a császári és a lovagi ideált.⁵⁷ A IV. Károly által támogatott szentkultuszok szoros összefüggésben vannak német-római császári igényeivel és császárrá válása után (1355) ezért támogatta jelentősen mind Nagy Károly, mind Katalin és a többi királyszent kultuszát. Közvetlenül a német-római császárrá koronázása után Rómában Szent Vencel oltárt alapított a cseh zarándokok számára.⁵⁸ Valamint aranyozott ezüstermát csináltatott Nagy Károly számára, újjáépítette aacheni sírját, illetve a prágai Karlshof templomot az aacheni Münster mintájára építette fel, ráadásul egyik fiát is Károlynak nevezte el.⁵⁹ 1356-ban, a császárrá koronázása utáni évben szenteltetett templomot Katalinnak Prágában.⁶⁰ A dinasztikus és birodalmi szentkultuszok középpontjába Karlsteint tette: a vár fogadótermében megtalálható a Luxemburgi család genealógiája, valamint számos királyi származású szent ábrázolása: Oszvald, Edmund, Hitvalló Edvárd, Szent Lajos, Szent Zsigmond, Szent László, Szent István, Szent Imre, Nagy Károly, Szent Knut,

⁵³ Thomas, *Imitatio Christi*, 293–296. o.

⁵⁴ „Hét éves voltam, amikor az Úr megtestesülésének 1323. évében fent említett atyám ehhez a francia királyhoz [IV. Capet Károly] küldött. Ő egy főpap által megbérmlázott és a saját nevét, a Károly nevet ruházta rám...” I. IV. Károly császár önéletrajza 35. o.

⁵⁵ Nagy Balázs: Luxemburgi IV. Károly neveltetése. In: Nagy Balázs – Szálka Zsuzsanna – Szende Katalin (szerk.): „az élet tanítómestere” Ünnepi tanulmányok Gyapay Gábor 80. születésnapjára. Budapest, Fazekas Öregdiákok Társasága. 2004. 96. o. és Nagy Balázs: Eltérő hagyományrendszerek együttélése. Luxemburgi IV. Károly és a dinasztikus uralom legitimációs lehetőségei. In: Gedő Éva – Horváth Emőke (szerk.): *Hatalom, legitimáció, ideológia. Történeti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan, 2007. 113–114.

⁵⁶ Reinhard Schneider: Karolus, qui et Wenceslaus In: *Festschrift für Helmut Beumann zum 65. Geburtstag*. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1977. 365–387. o.

⁵⁷ Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest, Balassi, 2000. 152–153. o.

⁵⁸ Robert Folz: *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'empire germanique médiéval*. Genève, Slatkine Reprints, 1973. 436–437. o.

⁵⁹ Klaniczay, *Az uralkodók szentsége*, 265. o.

⁶⁰ Thomas, *Imitatio Christi*, 294. o.

Szent Erik, Szent Ludmilla, Csehországi Szent Ágnes, Sziléziai Szent Hedvig, Árpád-házi Szent Erzsébet és Szent Margit.⁶¹ Valamint Szent Katalin is, akinek a tiszteletére egy kápolnát szenteltetett, ahol megtaláljuk IV. Károly és felesége, Schweidnitz Anna portréját, amint megérintik a Szent Keresztet – ez az ábrázolás egyébként a „Konstantin és Szent Ilona megtalálja a Szent Keresztet” ikonográfiai típusra hasonlít, Ilona és Konstanin ábrázolása összefügg Katalinnal is (l. lentebb).⁶²

A királyszentek támogatásának az irányvonalába illeszkedik bele az is, hogy IV. Károly volt a szerzője egy Szent Vencelről írt hagiográfiai műnek,⁶³ valamint két fiát Vencelnek nevezte el,⁶⁴ illetve 1362-ben oltárt alapított neki Aachenben, valamint koronáját már 1347-ben Szent Vencelnek ajánlotta fel. 1358 és 1366 között Vencel ereklyéi számára gazdagon díszített kápolnát építtetett a Szent Vitus székesegyházban,⁶⁵ ahova egyébként Katalin egy ereklyetartója is került, azonban valószínűleg csak Károly halála után, az 1420-as években.⁶⁶ Szintén ebbe a sorba illeszkedik be Szent Zsigmond kultuszának felkarolása, aki kora középkori burgund királyszent volt, Károly az ereklyéit 1368-ban szerezte meg, s harmadik fiát is róla nevezte el (Zsigmond – magyar király, német-római császár) s nemzeti patrónussá emelte.⁶⁷

Nagy Károly és Katalin kultusza támogatásában a francia gyökerek jelentősek voltak. Noha III. Ottó (983–1002) 1000-ben elzarándokolt Nagy Károly aacheni sírjához és Barbarossa Frigyes (1152–1190) volt az, aki szentté avatatta, de a Párizs melletti Saint-Denis kolostor volt a kultusz központja, és „a Károly-kultusz hosszú időn át elválaszthatatlanul összeforrott a francia királysággal”.⁶⁸ Katalinnak pedig már a 11. század elejétől jelentős kultusza volt Franciaországban: Rouenben volt egy ereklyéje a mártír szűznek, vagyis Párizstól nem olyan távol helyezkedett el Katalin legjelentősebb kontinentális kultuszközpontja. IV. Károly a francia udvarban töltötte ifjúkorának jelentős részét, ráadásul nevelője, Péter fécamp-i apát később Rouen érseke lett.⁶⁹ Természetesen például IV. Ottó esetében az angol hatás sem elhanyagolható.

⁶¹ Klaniczay, *Az uralkodók szentsége*, 279. o.

⁶² Thomas, *Imitatio Christi*, 295. o.

⁶³ Nagy Balázs: IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések. In: Lakatos Bálint – Kádár Zsófia – Zarnóczy Áron (szerk.): *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Budapest, Magyar Levéltárosok egyesülete, 2013. 349. o. 347 - 357

⁶⁴ Nagy, *Eltérő hagyományrendszerek*, 112. o.

⁶⁵ Klaniczay, *Az uralkodók szentsége*, 264–265. o.

⁶⁶ Boehm: Charles IV, 28. o.

⁶⁷ Klaniczay, *Az uralkodók szentsége*, 265. o.

⁶⁸ Siegfried Epperlein: *Nagy Károly*. Budapest, Gondolat, 1982. 178–179. o.

⁶⁹ Nagy, *Eltérő hagyományrendszerek*, 114. o.

Angliában

Katalin angliai kultuszának kialakulása a bizánci modellt követi: először a liturgiában érhető tetten a tisztelete, majd ezután jelenik meg a hagiográfiában. A kultuszának tárgyi nyomai először oltárokon és kápolnákon testesültek meg, olyan templomokban, amelyeket más védőszentnek dedikáltak. Mivel nem volt Angliában Katalinnak elsődleges ereklyéje, hanem csak olyan ampullák, amelyekben a csontjaiból kicsöpögő gyógyító olaj volt, ezért a kultuszának a növekedése nem egy ereklyetulajdonos pártfogolásának köszönhető, hanem egymástól független egyének támogatásának. Tehát nem állapítható meg egy kultuszközpont, hanem számos helyi központ alakult ki a neki dedikált oltárok és kápolnák körül. Katalin a középkori Anglia egyik legnépszerűbb női szentje volt. Személyét angolosították, a 15. századi középgangol legendájában egy olyan genealógiát is felállítottak róla, amelyben erőteljes angol kapcsolatot adtak neki. Costus – Katalin apja – Constantius fia volt egy örmény hercegnőtől. A hercegnő halála után vette asszonyául Ilonát, a brit király leányát, akitől a későbbi Nagy Konstantin született, ez a nézet a 15. századtól terjedt el.⁷⁰

Katalin kultusza Angliában az 1030-as években jelent meg, csakúgy, mint Normandiában, azonban a kultusz az ereklye hiánya⁷¹ miatt nem tudott olyan gyorsan elterjedni. A kultusz terjedésében jelentősebb gyorsulást csak 1066 után tapasztalhatunk, azonban ebben nem biztos, hogy a normann hódításnak volt elsődleges szerepe, mivel a normann egyházi vezetőréteg összetétele meglehetősen vegyes származású volt. A régebbi angol történetírás egyértelműen a normann hódítás hatásának tulajdonította Katalin kultuszának az elterjedését, ezt arra alapozta, hogy Hódító Vilmos (1066–1087) Anglia 1066-os elfoglalása után jelentős területeket adományozott a roueni Szentháromság kolostornak. Azonban ezek az adományok – összehasonlítva más kolostoroknak tett adományaival – egyáltalán nem olyan bőkezűek, mint ahogy első pillantásra látszanak. Korábban a keresztes hadjáratoknak is jelentős szerepet tulajdonítottak Katalin kultuszának az elterjesztésében, de ezeknek sem volt olyan számottevő szerepe, noha mindenképp hozzájárultak a keleti szentek megismeréséhez.⁷²

⁷⁰ I. Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 46. o.

⁷¹ A Westminster apátság 15. század közepi katalógusában van egy olyan tétel, ami Katalin másodlagos ereklyéjeként azonosítható. A feljegyzések Hítvalló Eduárdhoz (1042–1066) kötnék egy olyan ampullát, mely Szent Katalin csontjaiból kifolyt olajat tartalmaz. I. Lewis, *The cult of St Katherine*, 52–53. o. valamint a Thorney apátság 12. századi feljegyzéseiben is van arra utalás, hogy az apátság birtokában van Katalin testéből kicsörgött olajnak. I. Walsh, *The cult of St Katherine*, 118. o.

⁷² Uo. 97–100. o.

Katalin angliai kultuszára a legkorábbi hivatkozás a winchesteri kalendáriumban található,⁷³ ami bizonyosan az 1060-as évek előttre datálható, de talán már az 1030-as években elkészült. A korai datálás azért lenne jelentős, mert akkor Katalin roueni és angol kultusza nagyjából egyszerre indult.⁷⁴ A 12. század végéig leginkább Dél-Angliában találkozhatunk Katalin kultuszával, innen terjedt el később az egész országban. István király (1135–1141. április és 1141. november–1154) felesége, Boulogne-i Matilda, 1148-ban ispotályt alapított, amelynek a patrónusa – III. Ince 1216-os bullája szerint – Szent Katalin volt. Nem lehetetlen, hogy maga Matilda választotta a Katalin titulust az ispotályának.⁷⁵ Az uralkodói család Katalint kifejezetten támogatásban részesítette, egyrészt azért, mert úgy gondolták, hogy hatékonyan közben tud járni Istennél, másrészt uralkodói származása miatt szívesen választották védőszentül a magasabb státuszban lévő emberek. Azonban itt is megfigyelhető, hogy az uralkodó szorult helyzetében, polgárháborús időszakban kéri Katalin támogatását. István királynak és feleségének, Matildának, Matilda császárnéval kellett szembeszállnia a trónért. Boulogne-i Matilda olyan nagy sikerrel tartotta a frontot, hogy Matilda császárné nem tudta magát megkoronáztatni Londonban.⁷⁶ Mindezek tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy Boulogne-i Matilda egy olyan női szent tiszteletét támogatta, aki királynő volt és férfiakat fölött győzedelmeskedett.

III. Henrik (1216–1272) és felesége, Eleonóra különösen tisztelte, mivel 1236-ban a királynéi lakosztályba Szent Katalin tiszteletére szentelt kápolnát építettek, a mártír szűz életét bemutató dekorációkkal. A királyi pár hetedik gyermeke a Katalin nevet kapta, és jelentős támogatásban részesítették a Matilda által alapított ispotályt is.⁷⁷ Henrik esetében is fontos lehetett a királyi patrónus, hiszen uralkodása alatt egyre inkább kibontakozott az angol rendiség: a bárók korlátozni akarták a királyi hatalmat (1258 Oxfordi Províziók), majd a lázadások során magát a királyt is elfogták, így nem csoda, ha III. Henrik előnyben részesítette egy olyan királyi szent tiszteletét, aki sikeresen szembeszállt az ellenségeivel.

Később az uralkodói család más tagjai is pártfogolták kultuszát, például Aragóniai Katalin és Katherine Swynford.⁷⁸

⁷³ A kézirat: BL, MS Cotton Vitellius E.xviii, fol. 7r.

⁷⁴ Walsh, *The cult of St Katherine*, 101–106.

⁷⁵ Lewis, *The Cult of St Katherine*, 53–62. o.

⁷⁶ Bárány Attila: *A normann hódítástól a Magna Cartáig*. Anglia a Normannok és Plantagenetek korában (1066-1216). Máriabesenyő, Attraktor, 2011. 48–49. o.

⁷⁷ Lewis, *The Cult of St Katherine*, 55., 62–63. o.

⁷⁸ Erről részletesebben l. Lewis, *The Cult of St Katherine...*, 63–79. o.

Katalin magyarországi kultusza

A Szent Katalin kultusz magyarországi megjelenésére vonatkozóan az első adatunk a Pray-kódexből (1192–1195)⁷⁹ van, ahol említik Katalin szűz ünnepét november 25-én, majd középkori kódexeinkben számos alkalommal szerepel még.⁸⁰ Ez az adat azonban csak a kultusz liturgiában való megjelenésére szolgál információval, így bár már a 12. század folyamán számolhatunk Katalin tiszteletével, de források híján nem lehet bővebb következtetéseket levonni. Az első neki dedikált templom 1231-ből az esztergomi dominikánusoké, és már ebben az évszázadban említik az ünnepét a *Missale Ecclesiae Hungaricae*-ben.⁸¹ Ez a dátum szervesen beilleszkedik abba a folyamatba, miszerint a nők a vallási élet minden területén egyre jelentősebb szerepet kezdtek vállalni. Míg korábban a nők iránt negatív véleménnyel voltak Éva bűnbeeséskor játszott szerepe miatt, a 12–13. századra sikerült egyre inkább átalakítani ezt a nézetet. Jól mutatja a változást, hogy míg a 12. századig a női szentek és boldogok tisztelete az egyházi kultuszban csak 12%-ot tett ki, ez az arány a 13. századra 24%-ra nőtt.⁸² A nők társadalmi és vallási szerepének változására hatással volt Nyugat-Európában a 12. században fellendülő Szűz Mária kultusz, valamint a lovagregények és a trubadúrköltészet nőkultusza is.⁸³ A korai Katalin patrociniumoknál jelentős szerepet játszottak a magyarországi domonkosok, akik ferences társaikhoz hasonlóan a vallásos nőmozgalmaknak feltűnően nagy figyelmet szenteltek.⁸⁴ Katalin kultuszában az a sajátos, hogy nem egy ereklyéje körül alakult ki az azt őrző templomban. Az ereklye egy szent tiszteletének terjedésében igen jelentős szerepet játszhat, hiánya pedig lassíthatja a kultusz terjedését. A nem helyi kötődésű szentek esetén a kultuszt leginkább az ereklye jelenléte mozdíthatja elő, például Antiochiai Szent Margit kultusza is jelentősen megerősödött miután II. András hazahozta a szent fejereklyéjét a

⁷⁹ KMTL 557–558. o.

⁸⁰ Radó Polikárp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae*. Budapestini, sumptibus Musaei Nationalis Hungarici, 1947. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai; 26.) 39. o.

⁸¹ Radó, *Libri liturgici*, 75. o. Katalin ünnepét számos középkori liturgiás könyvben megtalálhatjuk: pl. a 13. századi *Missale Ecclesiae Hungaricae* S. XIII, 14. századi *Missale Ecclesiae Hungaricae* S. XIV; *Missale strigoniense ecclesiae collegiatae posoniensis codex A*, *Missale strigoniense cuiusdam Posoniensis ecclesiae*, *Missale itinerarium* s. XIV *Hungaricum* I. Radó, *Libri liturgici*, 98. o., 107. o., 118. o., 126. o. Illetve az esztergomi graduálében, I. Janka Szendrei (szerk.): *Graduale Strigoniensis* (s. XV/XVI). Budapest, MTA, Zenetudományi Intézet (Musicalia Danubiana 12.) 79. o.

⁸² Klaniczay, *Az uralkodók szentsége*, 170–171. o.

⁸³ Klaniczay Gábor: Előszó. In: *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről*. Budapest, Balassi, 1999. 16. o.

⁸⁴ Klaniczay, *Az uralkodók szentsége*, 173. o.

Szentföldről Magyarországra.⁸⁵ Margit ereklyéjét András a Szepességben helyezte el, ami a többi vértanú szűz kultuszát, így Katalinét is fellendítette.

Katalin kultuszának a terjedése és a támogatói

Korai patrociniumok

A legelső Szent Katalin patrocinium az esztergomi domonkosok kolostora 1231-ből,⁸⁶ – azonban a férfikolostor valószínűleg elpusztult a tatárjáráskor.⁸⁷

Veszprém egyik városrészében – amelyet Szent Katarina asszonyszegének neveznek⁸⁸ – egy kolostort szenteltek Katalinnak, 1240-ben Bertalan veszprémi püspök (1226–1244) alapította,⁸⁹ azonban 1240-ben az apácák a tatárjárás elől Nonába és Zágrábba menekültek.⁹⁰ Szent Ágoston szabályai szerint éltek, 1275-től pedig bizonyíték van arra, hogy a domonkosok igazgatták a kolostort, azonban folyamatos jelenlétük csak 1480-tól mutatható ki.⁹¹ A zárda lelki és anyagi ügyeit a rend férfitagjai igazgatták, azonban épp 1239-ben tiltotta meg IX. Gergely (1227–1241) a domonkosoknak az apácázárdák vezetését – mivel azonban Veszprémben nem volt férfizárda, így kezdetben világi papok végezték el ezt a feladatot.⁹² Gál perjel 1484-es

⁸⁵ Orbán Imre szerint Margit tiszteletének nem a kiváltója, hanem a bizonyítéka volt a fejedelmek Magyarországra hozatala a Szentföldről. l. Orbán, „*Ecce, iam vici mundum!*” 106–107. o. Azonban bár mindenképpen létezett korábban is Margit-kultusz, de az elterjedését nagyban befolyásolhatta a fejedelmek jelenléte. L. Bálint, *Ünnepi kalendárium* II. 37. o.

⁸⁶ Harsányi András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. 80. o.

⁸⁷ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. Budapest, Akadémiai, 1987. 269. o.

⁸⁸ Gutheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979. 166. o.

⁸⁹ „*Bartholomeus Dei gratia Vesprimiensis episcopus ... Nos beatam Catarinam virginem ... volentes nobis esse propitiam, ... in loco Vesprimiensi quandam ecclesiam in honorem eiusdem virginis fabricari fecimus, et in eadem collegium sanctimonialium collocavimus, ad quarum sustentationem sexdecim marcas argenti annuatim, de consensu capituli nostri, de reddituum nostrorum proventibus ordinavimus, in villis Leveld, Meneka, Chytar et Jutos quadringentas capetias et de decimis pertinentibus ad cultellum, id est ad decimas Ker quatuor marcas pro vestibus; item de cultello de Euse centum agnos pro pellitiis et refectioe sororum infirmarum; item in cultello de Kal quinquaginta cubulos vini cum eodem cubulo ... Datum in Ereke quinto Kalendas Julii anno domini MCCXL.*” L. Mon. Rom. Ep. Veszpr. I. CLXX. Sz. 139. fordítását l. Gutheil, *Az Árpád-kori...*, 166. o.

⁹⁰ Harsányi, *A domonkos rend*, 103. o.

⁹¹ Gutheil, *Az Árpád-kori*, 168. o.

⁹² A domonkos felügyelet engedélyezéséről a női kolostorok fölött l. Deák, *Árpád-házi Szent Margit...*, 194–214. o.

oklevele pedig arról tájékoztat, hogy a zárda már férfizárdaként is funkcionál,⁹³ 1566-ig állhatott fenn.⁹⁴

A kolostor leginkább arról nevezetes, hogy Árpád-házi Szent Margit itt nevelkedett: „Ezek után kevés napok elmúlván, a királyné vivé leányát, Szent Margitot és Olimpiádisz asszonyt és helyezteté a veszprémi Szent Katalin asszonynak klastromába, holott az időben prédikátor szerzetbeli szororok lakoznak vala. Ott hagyá a királyné Szent Margitot, hogy apáca lenne, és ismét ajánlá Olimpiádesz asszonynak.”⁹⁵ IV. Béla a tatárok elől menekülve ajánlotta fel születendő gyermekét Istennek, ha megszabadulnak ők is és az ország is a mongoloktól.⁹⁶ Érdeemes megjegyezni, hogy Béla volt az első olyan magyar uralkodó tudomásunk szerint, aki leánygyermekét Katalinnak keresztelte, ez a gyermek azonban még 1242 előtt meghalt Dalmáciában, miközben menekültek a mongolok elől.⁹⁷

Ha közelebbről nézzük, számos hasonlóságot fedezhetünk fel Alexandriai Szent Katalin és Árpád-házi Szent Margit személye között. A gyermek Margit számára példaként szolgálhatott – névadó szentje mellett – Katalin élete, aki szintén királyi családból származott, de Krisztus jegyesévé vált.⁹⁸ A mártír szüzek hagiográfiájának ez egy tipikus mozzanata: a mártír családja feleségül akarja adni a szépséges keresztény leányt, ám az ellenszegülve a szülői akaratnak Krisztus jegyesének mondja magát.⁹⁹ Az apácák számára a leginkább követhető példát a vértanú szüzek adhatták, akik közül a legnépszerűbb Katalin volt, részben a királyi származása miatt.¹⁰⁰

A mártír szüzek növekvő kultuszát mutatja az is, hogy Béla az egyik lányát Katalinnak, és két másik leányát is Margitnak nevezte. Az első Margit nevű leánya korán meghalt, és a korban szokatlan módon egy másik gyermeke is ugyanazt a nevet kapta.¹⁰¹ Erre hatással lehetett Béla felesége, Laszkarisz Mária, mivel Bizáncban számos példát találhatunk arra, hogy az

⁹³ Gutheil, *Az Árpád-kori*, 170. o.

⁹⁴ Harsányi, *A domonkos rend*, 104. o.

⁹⁵ Szent Margit legendája. In: *Árpádkori legendák és Intelmek*. Budapest, Szépirodalmi, 1983. 110. o.

⁹⁶ *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete*. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről. Ford.: Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 1999. 29. o.

⁹⁷ Thomas Spalatensis: *History of the bishops of Salona and Split*. Ford.: Karbić, Damir. Budapest, CEU Press, 2006. (Central European medieval texts; 4) 303. o.

⁹⁸ Margitra Krisztus jegyeseként csak a földi kéré elutasításakor utalnak. L. Klaniczay Gábor: A női szentség mintái Közép-Európában és Itáliában. In: Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. Budapest, Argumentum, 1994. (Irodalomtörténeti Füzetek 137.) 164. o.

⁹⁹ Karen A. Winstead: Introduction. In: John Capgrave: *The Life of Saint Katherine of Alexandria*. Notre Dame, University of Notre Dame, 2011. 3. o.

¹⁰⁰ Winstead, Introduction, 5. o.

¹⁰¹ Orbán, „Ecce, iam vici mundum!” 114. o.

elhunyt gyermek nevét öröklő a következő.¹⁰² Talán éppen Mária hatására nevezték Katalinnak az egyik gyermeküket, mivel a mártír szűznek jelentős bizánci kultusza volt. A IV. Béla idején megerősödő Szent Katalin kultusznak talán köze lehetett ahhoz, hogy a királynak szüksége volt egy mennyei patrónusra is a királyi hatalom visszaállításában. Hiszen Béla uralkodása első felében szembe ment apja korábbi birtokpolitikájával, hogy visszaállítsa a király hatalmát és gyengítse a bárókat azáltal, hogy visszaveszi az apja által adományozott területeket. A tatárjárás után pedig újjá kellett építeni az országot – amihez, a mongolok kiűzésével egyetemben – az Úr segítségét kérte. Katalin közbejáró szerepében hittek, és – mint fentebb, európai példákön láthattuk – nem példátlan, hogy az országot ért külső vagy belső támadások esetén Katalinhoz fordult az uralkodó támogatásért.

Fentebb már említettem, hogy IV. Károly esetében Katalin és Nagy Károly együttes tisztelete lehetett a meghatározó, mint királyi patrónus. Magyarországon megfigyelhető, hogy Szent Katalin legendaciklusát ábrázoló falfestmény mellett általában valamelyik magyar dinasztikus királyszentet ábrázolták, leginkább Szent Lászlót. Valószínűleg Szent György és Szent Margit közös ábrázolása az előzménye annak, hogy Magyarországon előszeretettel ábrázolták Szent László legendájával együtt valamelyik vértanú szűz legendáját: általában Margitét vagy Katalinét. Az ilyen együttes ábrázolások esetében László, a lovagkirály, a férfiaknak mutatott példát, a mellette lévő mártír szűz pedig a nőknek. Együttes ábrázolásuk azért is volt lehetséges, mert az életútjukban sok hasonlóság fedezhető fel: László és a vértanú szűz is a keresztények ellenségeivel küzdött.¹⁰³ Katalin és László együttes ábrázolása pedig olyan értelmezést is felvet, hogy egy női és egy férfi királyszentet jelenítettek meg. A közös ábrázolásra példa Gelence, Bántornya,¹⁰⁴ Homoróddaróc.¹⁰⁵ Darlacon Katalin legendáját festették meg, de Szent László portréja is megtalálható.¹⁰⁶

Katalinról fennmaradtak magyarországi szentbeszéddek is. A pécsi egyetemi beszéddek – vagyis *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie*¹⁰⁷ nevükkel

¹⁰² Jean-Claude Cheynet: *Aristocratic Anthroponymy in Byzantium*. In: Jean-Claude Cheynet: *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*. Aldershot, 2007. (Variorum. Collected Studies Series 859.) III. 19. o.

¹⁰³ Jékely Zsombor: *A bögözi templom*. Sepsiszentgyörgy, BAÁSZ, 1996. 36–37. o.

¹⁰⁴ Vö. Madas Edit – Horváth Zoltán György: *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról*. Budapest, Romanika, 2008. 238–242. o., 62–67. o.

¹⁰⁵ Gaylhoffer-Kovács Gábor: *Alexandriai Szent Katalin legendája három szászöldi freskón*. In: Kollár Tibor (szerk.): *A szórvány emlékei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2013. 291. o.

¹⁰⁶ Madas – Horváth: *Középkori prédikációk*, 335. o.

¹⁰⁷ Eduardus Petrovich – Paulus Ladislaus (szerk.): *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie*. Budapest, Timkovics, 1993. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum)

ellentétben nem a pécsi egyetemen készültek, hanem annak alapítása előtt (1367), legkésőbb a 14. század elején keletkeztek, mivel a domonkos kötődésű beszédek még mellőzik – a domonkos egyházdoktor – Aquinói Szent Tamás személyét, ami nehezen elképzelhető szentté avatása (1323) után.¹⁰⁸ A beszédek a 15. század eleji müncheni kódexben maradtak fenn, a másoló azonban ezeket a prédikációvázlatokat egyetemi beszédeknek tekintette, így a pécsi egyetemhez kötötte. A sermókat a 13. század végén állíthatta össze egy magyar domonkos, hazai hallgatóságnak, feltehetően a budai kolostorban.¹⁰⁹ Ebben a gyűjteményben maradt fenn három Katalin-napi prédikáció.¹¹⁰ Mivel a sermókat feltehetőleg olyan novíciusoknak szánták, akik prédikátornak készültek, ezért a beszédek színvonala magas szintű, skolasztikus,¹¹¹ s visszaül választott hivatásukra, hangsúlyozza az érvelés, tudás, beszéd, értelem fontosságát. Ahhoz hogy egy novícius alkalmas legyen prédikátornak (*idoneitas*), két dolognak kell megfelelnie: a tudás (*sciencia*) és a tisztaság (*mundicia*)/ önmegtartóztatás (*continentia*) kívánalmainak.¹¹² Az apostolokon és az egyházdoktorokon kívül ehhez Katalin is példát mutatott. A tisztaság és a tudás fontosságát metaforákban fogalmazták meg: a Szent Katalinról szóló második beszéd szerint a Nap a fénylő tudás, a Hold a tiszta önmegtartóztatás.¹¹³ Ez a gondolat felbukkan egy Domonkosról szóló és egy zsinati beszédben is. Utal a beszédek szerzője Arisztotelészre is, aki szerint a lélek születésekor tökéletlen, de az erények gyakorlása által tökéletesíthető.¹¹⁴ Katalin intellektuális képességeinek a dicsérete nem csak az ún. pécsi egyetemi beszédekben jelent meg, hanem más, külföldi sermó-gyűjteményekben is, például Konrad Holtnicker 13. századi beszédeiben.¹¹⁵ A magyarországi szentbeszédek szövegei is alátámasztják azt a nézetet, miszerint Katalin alakját klerikusi modellként használták. Katalin a bölcsessége és a vitakészsége miatt szolgálhatott modellként a férfiaknak. Bár a többi mártír szűz történetében is szerepel a pogányok megtérítése valamilyen formában, de Katalinnál

¹⁰⁸ Madas Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből: a kezdetektől a XIV. század elejéig*. Debrecen, Kossuth, 2002. (Csokonai Könyvtár) 133. o.; Madas Edit: A „Pécsi egyetemi beszédek”. In: *A könyv- és könyvkultúra ezer éve Baranyában*. Pécs, 2000. 20. o.

¹⁰⁹ Madas, *Középkori prédikációirodalmunk*, 136. o.

¹¹⁰ Petrovich – Ladislaus, *Sermones compilati*, 304–309. o. 146–148. sermo.

¹¹¹ Molnár Péter hamarosan megjelenő cikkében foglalkozik az egyetemi beszédek szerzőjének politikai-elméleti műveltségével, a korai datálás esetén a beszédek szerzőjét igen jól értesültnek mondhatjuk, azonban a késői datálás esetén már nem elmondható. L.: Molnár Péter: Az ún. Pécsi egyetemi beszédek egyik forrásáról (Az arisztotelészi inspirációjú politikai elmélet lehetőségei Magyarországon a 13. század második felében)

¹¹² Madas, *Középkori prédikációirodalmunk*, 137. o.

¹¹³ „Sol est sciencia illuminans, luna est continencia purificans” 147. De S[ancta] Katherina. Secundus sermo. In: Petrovich – Ladislaus, *Sermones compilati*, 306. o.

¹¹⁴ Madas, *Középkori prédikációirodalmunk*, 137–139. o.

¹¹⁵ David L. D’Avray: Katharine of Alexandria and Mass Communication in Germany: Woman as Intellectual. In: David L. D’Avray – Nicole Bériou: *Modern Questions about Medieval Sermons. Essays on Marriage, Death, History and Sanctity*. Spoleto, Centro Italiano di Studi sull’alto Medioevo. 1994. (Biblioteca di medioevo latino; 11) 404. o.

kifejezetten hangsúlyozzák, hogy a bölcsessége és a tanultsága segítségével fordította a kereszténység felé a hitetleneket, legendáiban az is szerepel, hogy mire alapozta az érvelését. Az egyetemi beszédekben pedig kifejezetten egy férfi képességeihez hasonlítják Katalin képességeit. Bölcsessége kiemelésével együtt hangsúlyosan megjelennek Katalin uralkodói készségei. A szerző Bibliából vett példákat alkalmaz Katalinra, az első beszédben¹¹⁶ a frigyláda fölött álló kerub arcához¹¹⁷ hasonlítja Katalin négy erényét, amelyeket apja halála után, birodalma igazgatása közben gyakorolt. Katalinnak volt ökör, ember, oroszlán és sas arca (ez egyben utalás is a négy evangélistára), mert férfi módjára kormányzott (ökör), édesen vigasztalt (ember), az oroszlán félelmetességével megragadta és a sas éleselméjűségével igazgatta királyságát.¹¹⁸ Miként az Úr Jézus Krisztus teremtette a kerubokat, úgy teremtette ezt a szent szüzet is, és miként a kerubok négy részből (láb, szárny, arc, arcának díszítése)¹¹⁹ állnak, úgy Katalin is. Mert (1) Katalinon keresztül mutatta meg Isten a csodatévő képességét, (2) bölcsességét, mikor vitatkozott a filozófusokkal, (3) a jóságát, mivel a sokakat a mártíromságba vezetett, és a tagjaiból kifolyó olaj gyógyított, illetve akik Katalinnak könyörögtek annak kérését teljesítette az Úr, (4) Katalin szenvedése hasonló volt Jézus szenvedéséhez.

Tehát az ún. pécsi egyetemi beszédek is bizonyítják, hogy Katalin alakját – amellet, hogy klerikusi modellként is hivatkoztak rá – a keresztény uralkodó példázataként is használták, még a 13–14. századi Magyarországon is.

Az Anjouk és Zsigmond alatti kultusza

A szakirodalomban régóta szerepel, hogy Katalin kultusza Anjou királyaink idején jelentős mértékben növekedett.¹²⁰ Ha I. Károly (Róbert, 1301/1308–1342) uralkodása alatt megvizsgáljuk a Katalin patrocíniumokat, azt figyelhetjük meg, hogy első Anjou királyunk idején hirtelen megugrik a Katalinnak dedikált templomok száma. A Mező András által összegyűjtött 108 Katalin-patrocíniumnak majdnem a feléről I. Károly korából származik az

¹¹⁶146. De S[ancta] Katherina. Secundus sermo. In: Petrovich – Ladislaus, *Sermones compilati*, 304–305. o.

¹¹⁷ Ez 10,14 „És négy orcája vala mindeniknek, az első orcza vala Kérub-orcza, és a második orcza ember-orcza, a harmadik oroszlán-orcza és a negyedik sas-orcza.”

¹¹⁸ „Habuit faciem bovis viriliter operando, hominis dulciter consolando, leonis terribiliter corripiendo, aquile subtiliter considerando.”

¹¹⁹ Ez, 1,26 „És a mennyezeten felül, a mely fejöket felett vala, látszék mint valami zafirkő, királyi székek formája, és a királyi székek formáján látszék mint egy ember formája azon felül.”

¹²⁰ Marosi – Beke, *Magyarországi művészet*, I. 212. o.; Szakács, *Palatine Lackfi and his Saints*, 220. o.; Anda, *Keszthely*. 12. o.

első adatunk.¹²¹ Természetesen ezeknek a patrocíniumoknak egy része rendelkezhetett Árpád-kori előzménnyel, azonban elég magas arányú növekedés figyelhető meg a 13. század végére a Katalin-dedikációk tekintetében. Számolhatunk Katalin kultuszának a növekedésével az 1200-as évek második felétől: már III. András házi oltárán is szerepelt Katalin, Antiochiai Szent Margittal egy képmezőben.¹²² Így valószínűsíthető, hogy a már meglévő kultuszt az Anjou-házból származó magyar királyok felkarolták.

I. Károly gyermekének¹²³ névválasztása is igazolja Katalin tiszteletét. Bár korábban az Árpád-házban is találunk példát arra, hogy a leánygyermeket Katalinnak nevezték, de I. Károly névadásának az oka valószínűleg nem az elődök mintájának a követése, hanem inkább Alexandriai Szent Katalin növekvő tisztelete volt.¹²⁴ Első Anjou királyunk uralkodásának kezdete környékéről származik a legkorábbi adatunk Katalin nevét tartalmazó helységről, 1305-ből. A középkorban összesen 12 ilyen helységről tudunk,¹²⁵ melyből 8-ra az első adatunk I. Károly korára keltezhető.¹²⁶ Nagy Lajos (1342–1382) idejére már annak is nyoma van, hogy a főpapi réteg is egyre inkább előnyben részesíti Katalint: alakja megjelenik a főpapi pecsételen, például Garai János, veszprémi püspök (1346–1357), Péter váci püspök (1376–1401), Mihály, Nyitrai püspök (1393–1399) pecsétjén.¹²⁷

A Magyar Anjou Legendárium¹²⁸ feltehetőleg I. Károly nevéhez köthető, a benne szereplő szentek kiválasztását befolyásolhatták a király gyermekeinek védőszentjei, így Katalin

¹²¹ Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 2003. 162–169. o.

¹²² Orbán, „*Ecce, iam vici mundum!*” 114. o.

¹²³ Noha I. Károly Katalin nevű lányáról igen kétséges adataink vannak. Engel Pál szerint talán a lengyel származású, Mária nevű feleségétől származott s II. Henrik schweidnitzer hercegnek lett a felesége, azonban ez nehezen bizonyítható. Az is lehetséges, hogy az 1321-ben Erzsébettől született Katalin nevű leánya, ezt az elképzelést támogatja a Képes Krónika azon ábrázolása, melyen Erzsébetet öt gyermekkel ábrázolják, ebből három fiú lehet (Lajos, András és István) a két másik, akik a három feltételezett fiúhoz képest teljesen máshogy tartják az arcukat, talán a két leányuk – erre utalhat az eltérő fejdíszük és más ruházatuk I. Kristó Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas* 20 (2005)/4. 25–26. o. Olyan vélemények is születtek, melyek tagadják, hogy I. Károlynak lettek volna felnőtt kort megélt leányai, illetve azt is lehetségesnek tartják, hogy Katalin I. Károly azon ágyasától született, akitől Kálmán nevű fia is. I. Kádár Tamás: Megjegyzések, észrevételek I. Károly (Róbert) magyar király házassági és egyéb családi kapcsolatai kérdéséhez. *Turul* 82 (2009.) 1. sz. 18–19. o.

¹²⁴ Slíz Mariann: *Személynévadás az Anjou-korban*. Budapest, Históriaantik, 2011. 146. o.

¹²⁵ Szentkatalin, Baranya m.; +Szentkatalin, Békés m.; Szentkatalin, Bihar m.; Szentkatalin, Bodrog m., Szentkatolna, Bodrog m.; +Szentkatalin, Erdélyi Fehér m.; Szentkatolna, Háromszék m.; +Szentkatalin, Liptó m.; +Szentkatalin, Pozsega m.; +Szentkatalin, Pozsega m.; Pósszentkatalin, Vas m.; +Dobracs-szentkatalin, Zágráb m. I. Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben* (11–15. század) Budapest, 1996. 111–112. o.

¹²⁶ Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben* (11–15. század) Budapest, 1996. 111–112. o.

¹²⁷ Bodor Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1984. 48., 51., 55. o.

¹²⁸ Erről részletesen I. Szakács Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. Budapest, Balassi, 2006.

is,¹²⁹ de a királyi pár számára is kedves lehetett a mártír szűz,¹³⁰ ami természetesen ok-okozati összefüggésben van leánygyermekük névválasztásával. A legendárium a szenteket nem a naptári sorrend szerint adja meg, hanem hieratikus rendben, a Mindenszentek-litániája alapján. A Mindenszentek-litániája területenként eltérő, mivel minden egyes vidék belevette saját szentjeit és patrónusait. A benne szereplő szentéletrajzok lényegében a *Legenda Aurea* alapján készültek.¹³¹ A legendáriumban Katalin életének történetéről egyetlen lap számol be, a többi elveszett.¹³² Ez négy részben mutatja be Katalin történetét.¹³³ Az első képen (l. 1. kép) az látszik, ahogy Alexandriában él szolgálóival, a felirat szerint szent leányokat tanít.¹³⁴ Erre azonban nincs ikonográfiai párhuzam és a *Legenda Aurea*-ban sem szerepel. Madas Edit szerint ez a legendának azon részét ábrázolja, amely szerint Katalin „tudós volt a szabad művészetek minden ágában”, a miniaturák szövegírója azonban nem értve az elvont gondolatot, a képet kommentálva adhatta ezt a címet.¹³⁵ A második kép (l. 2. kép) azt mutatja, ahogy a bálványok előtt vitába száll Maxentiusszal (a bálványok a legendában említett pogány templomra utalnak), a harmadik képen (l. 3. kép) a tudósokkal való vita található, az, ahogy Katalin bölcsességének nem tudnak ellenállni. A képeken a szereplők érvelő gesztusa a hosszú és skolasztikus vitára utal. A negyedik képen (l. 4. kép) a tudósok tűzhalála látható és az, hogy Katalin könyörgésére sértetlen marad a ruhájuk, így víz helyett a tűz által nyerték el a keresztséget. Ezeket valószínűleg több, Katalin passiójára vonatkozó kép követhette. A képek alapján megállapítható, hogy a Magyar Anjou Legendárium Katalin hittérítő és vértanú szerepét emelte ki.¹³⁶ I. Károlynál a Katalin-tisztelet felkarolásában az is szerepet játszhatott, hogy uralmát interregnum és polgárháború előzte meg. Uralma legitimálásához háromszor is megkoronáztatta magát, ami véleményem szerint elég alapot szolgáltat ahhoz a feltételezéshez, hogy a királyok patrónusának, Szent Katalinnak a mennyei támogatását is kérte. A korábban felsorolt bizánci, angol, német-római uralkodók esetében is külső vagy belső támadás, hatalmi harcok esetén erősödött meg Katalin kultusza.

¹²⁹ Levárdy Ferenc: A Biblioteca Vaticana, a Morgan Library és az Ermitage Magyar Anjou Legendáriuma. *Művészettörténeti Értesítő* 13. (1964)/4. 175–176. o.

¹³⁰ Szakács Béla Zsolt: Mű és közönség Károly Róbert korában. In: Kerny Terézia, Smohay András (szerk.): *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011. 103. o.

¹³¹ Levárdy, A Biblioteca Vaticana, 164–172. o.

¹³² D. Dercsényi – Sz. Vajay: La genesi della Cronaca Illustrata ungherese. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23. (1977) 11–12. o.

¹³³ Levárdy Ferenc: *Magyar Anjou legendárium*. Magyar Helikon, 1973. LIX. o.

¹³⁴ „Katherina uomodo docebat puellas”.

¹³⁵ Szakács, A *Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. 153. o., és Madas Edit: *Legenda aurea a középkori Magyarországon*. *Magyar Könyvszemle* 108 (1992) 97. o.

¹³⁶ Szakács, A *Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*, 153–154. o.

I. Lajos idején folytatódott Katalin és a vértanú szűzek kultusza, ezt bizonyítja az is, hogy anyjának, Erzsébetnek a házioltáráként¹³⁷ ismernek egy értékes, az 1340–50-es években készült triptichont, melynek főalakja Mária a kiseddel, ezen kívül az oltárt Jézus gyermekkorának jelenetei, a tizenkét apostol és a négy vértanú szűz díszíti.¹³⁸

Alexandriai Szent Katalin ábrázolása felbukkan a Képes Krónika szövegkezdő iniciáléjában is (l. 5. kép), a képen a királyi pár Katalinhoz imádkozik. Ez alapján datálták az elkészültét I. Lajos lányának, Katalinnak a születése (1370. július) körüli időre.¹³⁹ Korábban úgy gondolták, hogy a kódex jegyajándékként készülhetett mikor Lajos lányát eljegyezték a francia király fiával, Lajos orléans-i herceggel, és ezért ábrázolták benne a királylány védőszentjét. Jakubovich Emil a kódex elkészültét 1374 és 1376 közé rakja,¹⁴⁰ azonban ezt az időpontot Berkovits Ilona elvetette, mivel ha a kódex eljegyzésre készült reprezentatív ajándék lett volna, akkor szerepelt volna a címlapon a lengyel királyi címer is, ez alapján 1370-re keltezte a krónika elkészültét.¹⁴¹ Csapodiné Gárdonyi Klára szerint nem eljegyzési ajándéknak készült a krónika, mivel 1372-ben született meg a vőlegény, de 1370 novembere után nem hagyták volna le a Képes Krónika címlapjáról a lengyel címet. Szerinte Katalin ábrázolásának az lehetett az oka, hogy az ő segítségét kérték a gyermekáldás elősegítéséhez és fogadalomból nevezték a gyermeküket így, s Katalint különösen tisztelték.¹⁴² Valamint azért is kaphatott a kép helyet a krónikában, mert I. Lajos feleségének, Kotromanić Erzsébetnek az özanyja V. István lánya, Katalin volt, s Erzsébet Árpád-házi rokonságából szeretett volna politikai tőkét kovácsolni magának,¹⁴³ azonban ez a nézet nem megalapozott, tekintve, hogy Szent Katalin népszerű volt az Anjouk között.

Dercsényi Dezső szerint nem valószínű, hogy az iniciálén gyermekáldásért könyörgött volna a királyi pár, mivel szerinte Katalin ilyen irányú közbenjárása akkor még nem volt ismert,¹⁴⁴ Csapodiné szerint azonban „a képen a királyi pár gyermekáldásért fohászkodik

¹³⁷ Jelenleg a New York-i Metropolitan Museumban található. I. Marosi – Beke, *Magyarországi művészet*, I. 230. o.

¹³⁸ Marosi – Beke, *Magyarországi művészet*, I. 230. o.; ábrázolása Uo. II. 131. o. 350–351.

¹³⁹ Jakubovich Emil: Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. *Magyar Könyvszemle* 37. (1930) 389. o.

¹⁴⁰ Toldy Ferenc szerint Máriát jegyezték el, de Dékány Kálmán rámutatott, hogy Katalin lett a herceg jegyese. L. Jakubovich, Nagy Lajos..., 388. o.

¹⁴¹ Berkovits Ilona: A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniaturái. *Magyar Könyvszemle* 62. (1938) 5–6. o.

¹⁴² Csapodiné Gárdonyi Klára: Újabb adalékok a Képes Krónika történetéhez. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1. (1973 [1976]) 184–185. o.

¹⁴³ Dercsényi – Vajay: La genesi della Cronaca Illustrata, 12. o.

¹⁴⁴ Dercsényi Dezső: A Képes Krónika és kora. In: *Képes Krónika*. Budapest, 1986. 403. o.

Alexandriai Szent Katalinhoz, amire legendájában is utalnak bizonyos vonások”.¹⁴⁵ Holler László érvelése szerint a Képes Krónika készülte idején már ismert volt Katalin legendájának egy olyan bővebb verziója, mely alapján a királyi pár fohászkodhatott a mártír szűzhöz gyermekáldásért, ennek bizonyítására a gelencei templom Katalin misztikus eljegyzését ábrázoló falképeit hozta fel, illetve a *nativitas*ra vonatkozó 13. század végi szövegeket.¹⁴⁶ Szent Katalin és Szent Margit életéből vett jelenetek falfestészeti ábrázolása Magyarországon párhuzamosan terjedhetett el a 12. század második felében.¹⁴⁷ A kutatások azt igazolták, hogy a középkori Magyarországon Margit, Dorottya és Katalin freskóciklusait hasonló módon ábrázolták.¹⁴⁸ A történet gerincét az uralkodó előtti megjelenés, a kínzás és a lefejezés alkotta, így a korábbi szakirodalmak gyakran összekeverték a vértanú szüzek ciklusait.¹⁴⁹ Gelence Szent Katalin legendáját ábrázoló falfestményei a 14. század első évtizedeire keltezhetőek. A hajó déli falán, az Utolsó Ítélet alatt találhatóak. Az első jeleneten Katalin misztikus eljegyzése látható, majd Maxentius előtt jelenik meg, amint megtéríti a filozófusokat. A következő jelenet a börtönbe vetését ábrázolja, sajnos a többi jelenet annyira megrongált állapotban van, hogy nem azonosítható, az utolsón kívül, ami a halotti ágyán ábrázolja Katalint, majd a lelkét egy angyal viszi a mennybe.¹⁵⁰ A Katalin kínzásaként azonosítható jelenet olyan elemeket tartalmaz, amelyeket Antiochiai Szent Margit vagy Szent Borbála legendájában szoktak ábrázolni, ezért a ciklust gyakran Antiochiai Szent Margit falképeiként azonosították. Sőt olyan – mindenképpen hibás – vélemény is volt, mely szerint Árpád-házi Szent Margit legendája szerepel a gelencei templom falain.¹⁵¹ Így még erősebb bizonyíték a bővebb legendaváltozat ismeretére Vásári Miklós 1343-ban, Padovában készült kódexe.¹⁵² Ennek a címlapján Szent Katalin életéből található meg négy jelenet,¹⁵³ az első kettő a megtérését ábrázolja – a remeténél tett látogatást is, ez viszont nem szerepel a *Legenda Aurea*-ban. A második két jelenet a kerékbetörést és a lefejezést ábrázolja.¹⁵⁴

¹⁴⁵ Idézi: Holler László: A Képes Krónika első három iniciáléjáról. In: *Magyar Könyvszemle* 120 (2004) 4. sz. = <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00043/Ksz2004-4-02.htm> 2014-03-09

¹⁴⁶ Holler, Alexandriai Szent Katalin

¹⁴⁷ Tóth Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Budapest, Akadémiai, 1974. (Művészettörténeti Füzetek 9.) 160. o. 654. lj.

¹⁴⁸ Jékely Zsombor – Lángi József: *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2009. 215. o.

¹⁴⁹ Jékely, *A bögyözi templom*, 28. o.

¹⁵⁰ Jékely Zsombor: Saint Margaret or Catherine? Iconographical Problems of Transylvanian Wall-paintings from the 14th Century. In: Alicija Karłowska-Kamzowa (szerk.): *Women in the Culture of the Middle Ages*. Poznań, 1995. 184. o.

¹⁵¹ Uo., 186. o.; Horváth Zoltán György: *Székelgyöföldi freskók. A teljesség igényével*. I. Budapest, Masszi, 2001. 91. o.

¹⁵² Padova, Biblioteca Capitolare, A 25, f. 1r.

¹⁵³ Marosi – Beke: *Magyarországi művészet*, I. 11. kép

¹⁵⁴ Szakács, *A Magyar Anjou Legendárium*, 153. o.

I. Lajos leánya, Katalin 1376-ban meghalt, de az ő (és védőszentje) nevét viseli¹⁵⁵ a székesfehérvári királyi bazilika oldalába épített kápolna, ahova később maga a király is temetkezett.¹⁵⁶ Marosi Ernő szerint a Képes Krónika talán a kápolna használatára készülhetett.¹⁵⁷ A kápolna alapítása 1370 körülre, tehát a Lajos lánya születésének időszakára tehető.¹⁵⁸ A kápolna kivitelezésén érezhetőek a Rajna-menti művészeti hatások, szoros kapcsolatot mutat a strasbourgi székesegyház Szent Katalin kápolnájával.¹⁵⁹

Zsigmond (1387–1437) idején folytatódott a mártír szüzek kultusza, Katalin tisztelete nem meglepő abból a tényből kiindulva, hogy Zsigmond apjának, IV. Károly német-római császárnak Katalin volt a kedvenc szentje. Zsigmond koronázása környékére keltezhető¹⁶⁰ a bádoki plébániatemplom északi hajója falán található Szent Katalin ábrázolás,¹⁶¹ ahol Katalin Szent Zsigmond (a király személyes és a csehek nemzeti patrónusa)¹⁶² és (valószínűleg) Szent Ilona társaságában van. Közös ábrázolásuk meglehetősen ritka, ebben az esetben talán az lehetett az oka együttes jelenlétüknek, hogy mindhárom szent királyi származású. Szent Ilona a Sínai-hegyi Szent Katalin monostorhoz is köthető, illetve bizonyos legendaváltozatok összekapcsolták Katalin és Ilona származását. Ilona Constantinus Chlorus (305–306) ágyasa, Nagy Konstantin (306–337) édesanyja volt, ám például a 15. századi angol prózai Katalin-legendában már azt találjuk, hogy Costus – Katalin apja – Constantinus Chlorus gyermeke volt egy örmény asszonytól, majd annak halála után újra megnősült, a britanniai király lányát, Ilonát vette el, akitől megszületett Konstantin.¹⁶³

¹⁵⁵ „*rector capelle Ludovici regis ad honorem Sancte Katherine virginis et martyris ad latus eiusdem ecclesie Albensis fundate*” 1458-as oklevél, l. Érszegi Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magánlevéltárában, 1193–1542. In: *Fejér megyei Történeti Évkönyv* 5. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1971. 230. o.

¹⁵⁶ Lövei Pál: Az Anjou síremlékek újonnan előkerült töredékeiről. In: Deák Zoltán (szerk.): *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Budapest, Urbis, 2004. (Elsüllyedt emlékeink) 84. o.

¹⁵⁷ Marosi Ernő: Das Frontispiz der Ungarischen Bilderchronik. in: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 46–47 (1993–1994) 363. o.

¹⁵⁸ XI. Benedek 1371-es oklevelében engedélyezett számára búcsút. l. Kralovánszky Alán: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna. In: Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia (szerk.): *Művészet I. Lajos király korában, 1342–1382*. Székesfehérvár, 1982. 172. o. 1. lj.

¹⁵⁹ Buzás Gergely: A déli oldalkápolna rekonstrukciója. In: Deák Zoltán (szerk.): *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Budapest, Urbis, 2004. (Elsüllyedt emlékeink) 90. o.

¹⁶⁰ Marosi Ernő: Saints at Home and Abroad. Some Observations on the Creation of Iconographic Types in Hungary in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk.): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period*. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 196. o.

¹⁶¹ Hosszú ruhában, koronával, balkezeben kis kerékkel ábrázolják, SC.....ERINA felirattal. L. Jékely Zsombor – Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2008. 8. o.

¹⁶² L. feljebb, vö. Klaniczay, *Az uralkodók szentsége*, 273. o.

¹⁶³ Walsh, *The cult of St Katherine*, 10. o.

Zsigmond uralkodása idejére Katalin tisztelete egyre inkább elterjedt a magyar származású világi nemesek között is, míg korábban a kultuszt inkább német jövevények, klerikusok és az uralkodó család tagjai között lehetett kimutatni, Zsigmond uralkodásának idejére a magyar arisztokrácia körében is elterjedt Katalin tisztelete. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy a királyi származású vértanút szívesen választották az udvari körökhöz tartozó nemesek patrónusul.

Erre jó példa a bántornyai templom hajójának a Katalin-legendát ábrázoló freskója, amit Aquilai János készített az alsólendvai Bánfi család megrendelésére az 1380as években.¹⁶⁴ A család tagjai mindenképpen tisztelhatték Katalint, hiszen az arisztokrácia templomépítéseinak és díszítéseinek célja az üdvözülésük biztosítása és a védőszentekre való emlékezés volt.¹⁶⁵

A római Szent Kelemen bazilika (Basilica di San Clemente) Oltáriszentség-kápolnájában található Masolino da Panicale Szent Katalin freskóciklusa. Itt a bálványimádás jelenetében ábrázolt Maxentiusban Zsigmondra ismerhetünk rá, valamint a hitvita és a kerécsoda jelenet császáranak vonásaiban is megtalálhatjuk a Zsigmond-ikonográfia számos vonását. Masolino Maxentiusban a „*késő-középkori uralkodói eszmény reprezentatív típusává vált nagy kortársat örökítette meg.*”¹⁶⁶ Zsigmondot láthatta a művész közelebbről, hiszen 1427–1429 között Ozorai Pipó (Filippo Scolari) kastélyának díszítését készítette.¹⁶⁷ Ebben az esetben is láthatjuk, hogy a kor gondolkodása összekapcsolta az aktuális uralkodót a Katalin legendával, azonban ez a kapcsolat kevésbé hízelgő, mivel a zsarnok, elnyomó császárhoz, nem pedig Katalinhoz hasonlítják Zsigmondot.

Tehát az Anjou királyok idejére kimutatható Magyarországon egy erős Szent Katalin kultusz, melynek gyökerei az Árpád-korig vezethetőek vissza, azonban I. Károly és Nagy Lajos idejére egy erős udvari támogatás is megjelenik, a kultusz bizonyítéka többek között a királylányok elnevezése. I. Károly idején Katalin főként királyi patrónusként jelent meg, Lajos idejére azonban kihangsúlyozták a gyermekáldás segítségével játszott szerepét is. Zsigmond idején is fontos szerepet játszott Katalin, azonban ekkor már a tisztelete szélesebb társadalmi rétegben elterjedt.

¹⁶⁴ Jékely Zsombor: Painted Chancels in Parish Churches – Aristocratic Patronage in Hungary during the Reign of King Sigismund (1387–1437) *Imaging Dogma, Picturing Belief – Late-Medieval Mural Painting in Parish Churches across Europe*. London, The Courtauld Institute of Art, November 6–7, 2009. 44. o.

¹⁶⁵ Jékely, Painted Chancels, 42. o.

¹⁶⁶ Vayer Lajos: *Masolino és Róma. Mecénás és művész a reneszánsz kezdetén*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1962. 132–133, 138–139, 156–157. o.

¹⁶⁷ Sárközy Péter: *Róma mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában. Magyarok emlékei Rómából*. Budapest, Romanika, 2010. (A Szent Korona Öröksége XVI.) 26. o.

Összegzés

Dolgozatomban igyekeztem felvázolni Szent Katalin kultuszának kialakulását és elterjedését Európában, különös tekintettel a királyi patrónusi szerepére. Bár a vizsgált területeken Katalin rendelkezett kultusszal, de csak az uralkodói felkarolás után vált széleskörűvé tisztelete. Katalin kedvelt uralkodói patrónus volt, mivel maga is királyi származású volt, aki apja halála után saját maga igazgatta országát, valamint sikeresen szembe tudott szállni az ellenségeivel. Legendájában pedig hangsúlyozzák, hogy aki a segítségét kéri, annak az érdekében sikeresen közben jár Istennél. Ezt ábrázolásai is bizonyítják, mivel már a korai művészettörténeti emlékeken is császárnőként jelenítették meg, a 13. századtól pedig gyakran karddal ábrázolták, mely attribútumot használ is. Ez megerősíti azt a feltételezést, hogy sikeres közbenjáróként, védelmezőként tekintettek rá. Megfigyelhető, hogy azok az uralkodók lendítik fel kultuszát, akik uralmát felkelések és interregnum előzi meg, vagy az uralkodásuk alatt láznak a hatalmuk ellen.

A bizánci II. Basileios császár a Menologium Basilianumban, azokat a szenteket ábrázoltatta, akikről úgy gondolta, hogy hatékonyan közben járnak az érdekében Istennél. Katalin győzelme a filozófusok felett pedig a kereszténység sikeres védelmét szimbolizálhatta a támadók ellen. Míg Katalin a Menologium Basilianumban az állam nevében lép közbe, addig a Metaphrastes-féle menológiumban a saját személye miatti közbelépést hangsúlyozzák. Kis-ázsiai ábrázolásain pedig a muszlimok közelsége miatt a vértanú szűz hitvédő szerepét hangsúlyozzák.

Katalin kultusza Nyugat-Európában a 7–8. században jelent meg, de csak a 11. századtól kezdett jelentőssé válni, amiben szerepe volt a roueni kolostor csodatévő ereklyéinek is, a középkor folyamán Franciaországban népszerű volt a vértanú szűz az uralkodói körökben. Angliában a 11. századtól számolhatunk kultuszával, egyik legjelentősebb támogatója Matilda, István felesége lehetett, aki sikeresen szembeszállt Matilda császárnéval az angol trónért való harcban. III. Henrik pedig a király pedig az arisztokráciával szemben remélhetett Katalintól támogatást, akik a királyi hatalmat rendi keretek közé kívánták szorítani. IV. Ottó 1209-es német-római császárrá koronázása előtt tíz éven át küzdött ellenfeleivel a trónért, s dinasztiájának ő volt az egyetlen tagja, aki császár lehetett, így szüksége volt egy olyan mennyei támogatóra, aki – hozzá hasonlóan – hitetlen ellenfeleit legyőzte. IV. Károly esetében azt figyelhetjük meg, hogy dinasztiája uralmának a megszilárdításához fellendítette a királyszentek kultuszát, ebbe beletartozik Kataliné is. Koronázása után Prágában templomot alapított

tiszteletére, egyik lányát róla nevezte el, Karlsteinben a magánkápolnáját is neki dedikálta és az udvarához köthető a cseh Katalin-legenda is.

Magyarországon a 12–13. században jelenik meg Katalin kultusza. Az első uralkodó, aki róla nevezte el a gyermekét, az IV. Béla volt, másik leánya, Szent Margit pedig gyermekkorától jelentős részét a veszprémi Szent Katalin kolostorban töltötte. A Béla-kori Katalin kultusznak ahhoz lehetett köze, hogy a király megpróbálta visszaállítani az általa idealizált csorbíthatatlan királyi hatalmat. A pécsi egyetemi beszédek elemzéséből kiderül, hogy emellett, hogy Katalint klerikusi modellként tisztelték bölcsessége hangsúlyozása miatt, kiemelték királyi szerepét is, a bölcsessége pedig uralkodása érdekében hasznosult.

Az Anjou királyok idején már sokkal több adatunk van a királyok személyes Katalin kultuszáról. I. Károly idején hirtelen megugrik a Katalin patrocíniumok száma, valamint egyik leányát is a vértanú szűzről nevezte el. A Károly nevéhez köthető Magyar Anjou Legendáriumban is szerepelt, ebben Katalin hittérítő és vértanú szerepét emelték ki. Károly számára Katalin az ellenségei fölött győzedelmeskedő király szerepe miatt válhatott fontossá. Nagy Lajos idején folytatódott az apja által felkarolt Katalin kultusz, azonban az ő esetében számolhatunk azzal, hogy a vértanú szűz segítségét kérte a gyermekáldásban is. Emiatt szerepel a Képes Krónika szövegkezdő iniciáléján, és vált a székesfehérvári királyi bazilika egyik kápolnájának patrónusává. Zsigmond idejére már szélesebb társadalmi rétegben elterjedt Katalin kultusza, az ő esetében az az érdekes, hogy római Szent Kelemen bazilika Maxentius ábrázolásaiban – nem túl hízelgő módon – őt lehet felismerni.

Tehát Alexandriai Szent Katalin magyarországi és európai kultusza számos hasonló vonással rendelkezik. A magyar királyok is szívesen választották patrónusul Katalint, mivel hittek sikeres közbenjáró szerepében.

Mellékletek

1. kép A Magyar Anjou Legendarium

I. Katherine quomodo docebat puellas

2. kép A Magyar Anjou Legendarium

II. quomodo disputat cum rege ante ydol

3. kép A Magyar Anjou Legendarium

III. quomodo disputat cum magistris ante regem et postea fuerunt conuersi.

4. kép A Magyar Anjou Legendarium

IIII. quomodo idem fuerunt cremati. et uestibus ipsorum ignis non nocuit

5. kép I. Lajos és felesége, Erzsébet Alexandriai Szent Katalinhoz imádkozik. A Képes Krónika szövegkezdő iniciáléja.

Bibliográfia

A képek forrásai

1–4. kép: *The Hungarian Angevin Legendary on CD-Rom. An ORBIS Database Project for Educational Purpose*. Szerk.: Szakács, Béla Zsolt – Sajó, Tamás – Dósa, Dénes. Budapest, CEU, Medieval Studies – Research Program: Visual Resources of Medieval Central Europe, 1996–1998.

5. kép: Kálti Márk: *A Képes Krónika*. (facsimile). Budapest, Helikon, 1991. 1. o.

Források

Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről. Ford.: Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 1999.

Egeria útinaplója. Szentföldi zarándoklat a IV. századból. Ford.: Ivancsó István. Budapest, Jel, 2009.

Euszebiosz egyháztörténete. Ford.: Baán István. Budapest, Szent István Társulat, 1983.

Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magánlevéltárában, 1193–1542. szerk: Érszegi Géza: *Fejér megyei Történeti Évkönyv 5*. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1971.

Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. I–II. Szerk.: Maggioni, Giovanni Paolo. Firenze, Edizioni del Galluzzo, 1998.

Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Szerk.: Madas Edit. Budapest, Neumann Kht., 2004.

Kálti Márk: *A Képes Krónika*. (facsimile). Budapest, Helikon, 1991.

IV. Károly császár önéletrajza. Karoli IV imperatoris Romanorum Vita ab eo ipso conscripta. ford. Nagy Balázs. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010.

Monumenta Germaniae Historica. Hannover, Hahnsche – Köln, Böhlau – Stuttgart, Anton Hiersemann – München Monumenta Germaniae Historica, 1826–.

Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis / A veszprémi püspökség római oklevéltára. Veszprém, 1896–1907. Szerk.: Fraknói Vilmos – Lukcsics József. (CD-ROM: Veszprém, 2007)

Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie. Szerk.: Petrovich, Eduardus – Ladislaus, Paulus. Budapest, Timkovics, 1993. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum)

Szent Margit legendája. In: *Árpádkori legendák és Intelmek.* Budapest, Szépirodalmi, 1983.

The Hungarian Angevin Legendary on CD-Rom. An ORBIS Database Project for Educational Purpose. Szerk.: Szakács, Béla Zsolt – Sajó, Tamás – Dósa, Dénes. Budapest, CEU, Medieval Studies – Research Program: Visual Resources of Medieval Central Europe, 1996–1998.

Thomas Spalatensis: *History of the bishops of Salona and Split.* Ford.: Karbić, Damir. Budapest, CEU Press, 2006. (Central European medieval texts; 4)

Vitae Sanctae Katharinae. I–II. Szerk.: Orbán, A. P. Turnhout, Brepols, 1992. (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis; 119–119a.)

Szakirodalom

Anda Judit: *Keszthely, Fő téri plébániatemplom.* 1988. (Tájak korok múzeumok kiskönyvtára 225.)

Abulafia, David (szerk.): *The New Cambridge Medieval History V.* New York, Cambridge University Press, 1995–.

Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I–II.* A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest, Szent István Társulat, 1977.

Bárány Attila: *A normann hódítástól a Magna Cartáig.* Anglia a Normannok és Plantagenetek korában (1066–1216). Máriabesenyő, Attraktor, 2011.

Beatie, B.: Saint Katherine of Alexandria: Traditional Themes and the Development of a Medieval German Hagiographic Narrative. *Speculum* 52 (1977). 785–800.

Berkovits Ilona: A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatúrái. *Magyar Könyvszemle* 62. (1938) 1–20.

Bodor Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján.* Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1984.

Boehm, Barbara Drake: Charles IV: The Realm of Faith. In: Barbara Drake Boehm – Jiri Fajt (szerk.): *Prague, The Crown of Bohemia 1347–1437*. New York–London, 2005. 23–34.

Buzás Gergely: A déli oldalkápolna rekonstrukciója. In: Deák Zoltán (szerk.): *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Budapest, Urbis, 2004. (Elsüllyedt emlékeink) 86–90.

Collins, Kristen M.: Visual Piety and Institutional Identity at Sinai. In: Nelson, Robert S. – Collins, Kristen M. (szerk.): *Holy Image – Hallowed Ground. Icons from Sinai*. Los Angeles, The J. Paul Getty Muzeum. 2006. 95–119.

Cheynet, Jean-Claude: Aristocratic Anthroponymy in Byzantium. In: Jean-Claude Cheynet: *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*. Aldershot, 2007. (Variorum. Collected Studies Series 859.) 1–30.

Csapodiné Gárdonyi Klára: Újabb adalékok a Képes Krónika történetéhez. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1. (1973 [1976]) 183–189.

D. Dercsényi – Sz. Vajay: La genesi della Cronaca Illustrata ungherese. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23. (1977)

D’Avray, David L.: Katharine of Alexandria and Mass Communication in Germany: Woman as Intellectual. In: D’Avray, David L. – Bériou, Nicole: *Modern Questions about Medieval Sermons. Essays on Marriage, Death, History and Sanctity*. Spoleto, Centro Italiano di Studi sull’alto Medioevo. 1994. (Biblioteca di medioevo latino; 11) 401–408.

Dercsényi Dezső: A Képes Krónika és kora. In: *Képes Krónia*. Budapest, 1986. 383–457.

Epperlein, Siegfried: *Nagy Károly*. Budapest, Gondolat, 1982.

Galdi, Amalia: La fortuna del culto di Caterina d’Alessandria agiografie e dediche. In: Enrico Menestó (szerk.): *Agiografia e iconografia nelle aree della civiltà rupestre*. Atti del V Convegno internazionale sulla civiltà rupestre Savelletri di Fasano (BR), 17-19 novembre 2011. Spoleto, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull’alto Medioevo, 2013. 149–166.

Gaylhoffer-Kovács Gábor: Alexandriai Szent Katalin legendája három százsföldi freskón. In: Kollár Tibor (szerk.): *A szórvány emlékei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2013. 286–322.

Geary, Patrick J.: *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*. Princeton, Princeton University Press, 1990.

Giesau, Hermann: *Der Dom zu Magdeburg*. Magdeburg, 1936.

Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. Budapest, Akadémiai, 1987.

Harsányi András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938.

Holler László: A Képes Krónika első három iniciáléjáról. In: *Magyar Könyvszemle* 120 (2004) 4. sz. = <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00043/Ksz2004-4-02.htm> 2014-03-09

Horváth Cyrill: *A magyar irodalom története*. Budapest, Athenaeum, 1899.

Horváth Zoltán György: *Székelyföldi freskók. A teljesség igényével*. I. Budapest, Masszi, 2001.

Jenkins, Jacqueline – Lewis, Katherine J. (szerk.): *St. Katherine of Alexandria. Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, Brepols, Thurnout, 2003. (Medieval women: texts and contexts, 8)

Jakubovich Emil: Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. *Magyar Könyvszemle* 37.

Jékely Zsombor – Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben*. Budapest, Teleki László alapítvány, 2008.

Jékely Zsombor – Lángi József: *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2009.

Jékely Zsombor: *A bögyözi templom*. Sepsiszentgyörgy, BAÁSZ, 1996.

Jékely Zsombor: Painted Chancels in Parish Churches – Aristocratic Patronage in Hungary during the Reign of King Sigismund (1387–1437) *Imaging Dogma, Picturing Belief – Late-Medieval Mural Painting in Parish Churches across Europe*. London, The Courtauld Institute of Art, November 6–7, 2009.

Jékely Zsombor: Saint Margaret or Catherine? Iconographical Problems of Transylvanian Wall-paintings from the 14th Century. In: Alicija Karłowska-Kamzowa (szerk.): *Women in the Culture of the Middle Ages*. Poznań, 1995. 181–187.

Kádár Tamás: Megjegyzések, észrevételek I. Károly (Róbert) magyar király házassági és egyéb családi kapcsolatai kérdéséhez. *Turul* 82 (2009.) 1. sz. 13–23.

Kardos Gyula: *Alexandriai Szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya*. Kassa, 1907.

Kirschbaum, Engelbert – Braunfeld, Wolfgang (szerk.): *Lexikon der christlichen Ikonographie*. I–VIII. Roma–Freiburg–Basel–Wien, 1974.

Klaniczay Gábor: A női szentség mintái Közép-Európában és Itáliában. In: Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. Budapest, Argumentum, 1994. (Irodalomtörténeti Füzetek 137.) 93–244.

Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest, Balassi, 2000.

Klaniczay Gábor: Előszó. In: *Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről*. Budapest, Balassi, 1999. 5–23.

Kralovánszky Alán: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna. In: Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia (szerk.): *Művészet I. Lajos király korában, 1342–1382*. Székesfehérvár, 1982.

Kristó Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas* 20 (2005)/4. 165–174.

Kristó Gyula – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai, 1994.

Levárdy Ferenc: A Biblioteca Vaticana, a Morgan Library és az Ermitage Magyar Anjou Legendáriuma. *Művészettörténeti Értesítő* 13. (1964)/4. 161–214.

Levárdy Ferenc: *Magyar Anjou legendárium*. Magyar Helikon, 1973.

Lewis, Katherine J.: *The Cult of St Katherine of Alexandria in Late Medieval England*. Woodbridge, Boydell, 2000.

Lővei Pál: Az Anjou síremlékek újonnan előkerült töredékeiről. In: Deák Zoltán (szerk.): *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Budapest, Urbis, 2004. (Elsüllyedt emlékeink) 72–85.

Madas Edit – Horváth Zoltán György: *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról*. Budapest, Romanika, 2008.

Madas Edit: A „Pécsi egyetemi beszédek”. In: *A könyv- és könyvkultúra ezer éve Baranyában*. Pécs, 2000. 19–28.

Madas Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből: a kezdetektől a XIV. század elejéig*. Debrecen, Kossuth, 2002. (Csokonai Könyvtár)

Madas Edit: Legenda aurea a középkori Magyarországon. *Magyar Könyvszemle* 108 (1992) 93–99.

Marosi Ernő – Beke László: *Magyarországi művészet 1300-1470 körül*. I–II. Budapest, Akadémiai, 1987.

Marosi Ernő: Das Frontispiz der Ungarischen Bilderchronik. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 46–47 (1993–1994) 357–471.

Marosi Ernő: Saints at Home and Abroad. Some Observations on the Creation of Iconographic Types in Hungary in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk.): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period*. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 175–206.

Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)* Budapest, 1996.

Mező András: *Patrociniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 2003.

Michael, Hans: *Das Chorgestühl im Magdeburger Dom*. Magdeburg, Books on Demand, 2002.

Nagy Balázs: Eltérő hagyományrendszerek együttélése. Luxemburgi IV. Károly és a dinasztikus uralom legitimációs lehetőségei. In: Gedő Éva – Horváth Emőke (szerk.): *Hatalom, legitimáció, ideológia. Történeti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan, 2007. 111–119.

Nagy Balázs: IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések. In: Lakatos Bálint – Kádár Zsófia – Zarnóczki Áron (szerk.): *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Budapest, Magyar Levéltárosok egyesülete, 2013. 349. o. 347–357.

Nagy Balázs: Luxemburgi IV. Károly neveltetése. In: Nagy Balázs – Szálka Zsuzsanna – Szende Katalin (szerk.): „*az élet tanítómestere*” *Ünnepi tanulmányok Gyapay Gábor 80. születésnapjára*. Budapest, Fazekas Öregdiákok Társasága. 2004.

Nagy Balázs: Saints, Names, and Identities. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk.): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period*. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 165–174.

Orbán Imre: „*Ecce, iam vici mundum!*” *Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon*. Budapest, METEM, 2001.

Ostrogorsky, Georg: *A Bizánci Állam története*. Budapest, Osiris, 2001.

Radó Polikárp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae*. Budapestini, sumptibus Musaei Nationalis Hungarici, 1947. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai; 26.)

Rajhona Flóra: Alexandriai Szent Katalin legendája Temesvári Pelbárt feldolgozásában = http://sermones.elte.hu/?az=312tan_plaus_flora 2013-12-06

Réau, Louis: *Iconographie de l'art chrétien*. III. Paris, Presses Universitaires de France, 1958.

Schneider, Reinhard: Karolus, qui et Wenceslaus In: Jäschke, Kurt-Ulrich – Wenskus, Reinhard (Szerk.): *Festschrift für Helmut Beumann zum 65. Geburtstag*. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag 365-387.

Folz, Robert: *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'empire germanique médiéval*. Genève, Slatkine Reprints, 1973.

Sárközy Péter: *Róma mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában. Magyarok emlékei Rómából*. Budapest, Romanika, 2010. (A Szent Korona Öröksége XVI.)

Seibert, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, 1986.

Ševčenko, Nancy Patterson: *Illustrated Manuscripts of the Metaphrastian Menologion*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1990.

Simon, Anne: *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg. Saint and the City*. Farnham Ashgate, 2012.

Slíz Mariann: *Személynévadás az Anjou-korban*. Budapest, Históriaantik, 2011.

Szakács Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. Budapest, Balassi, 2006.

Szakács Béla Zsolt: Mű és közönség Károly Róbert korában. In: Kerny Terézia, Smohay András (szerk.): *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011. 101–110.

Szakács Béla Zsolt: Palatine Lackfi and his Saints. Frescos in the Franciscan Church of Keszthely. In: Gecser Ottó – Laszlovszky József – Nagy Balázs – Sebők Marcel – Szende Katalin (szerk.): *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday*. Budapest – New York, CEU Press, 2010. (CEU Medievalia; 12.) 207–225.

Szendrei, Janka (szerk.): *Graduale Strigoniensis* (s. XV/XVI). Budapest, MTA, Zenetudományi Intézet (Musicalia Danubiana 12.)

Tóth Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Budapest, Akadémiai, 1974. (Művészettörténeti Füzetek 9.)

Vayer Lajos: *Masolino és Róma. Mecénás és művész a reneszánsz kezdetén*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1962.

Walsh, Christine: *The cult of St Katherine of Alexandria in early Medieval Europe*. Aldershot, Ashgate, 2007. (Church, faith, and culture in the Medieval West)

Warner, David A.: Saints and Politics in Ottonian Germany. In: van Deusen, Nancy (szerk.): *Medieval Germany: Associations and Delineations*. Ottawa, The Institute of Mediaeval Music, 2000.

Wentz, Gottfried –Schwineköper, Berent: *Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Das Erzbistum Magdeburg*. Band 1. Teil 1. Das Domstift St. Moritz in Magdeburg. Berlin–New York, 1972.

Winstead, Karen A.: St. Katherine's Hair. In: Jenkins, Jacqueline; Lewis, Katherine J. (szerk.): *St. Katherine of Alexandria*. Turnhout, Brepols, 2003.

Winstead, Karen A.: Introduction. In: Capgrave, John: *The Life of Saint Katherine of Alexandria*. Notre Dame, University of Notre Dame, 2011.